265

2½

265

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

Sans. Ms.
485
S568
265-Ms.

सिद्धान्तचन्द्रिका ; रामाश्रम कृत ॥
६४ पत्रक ॥ ल० म० ६ पं० अ० पू०

ह० ल०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नंतरिताहसा...
...दर्थं प्रनंतरिताहसासक्षा...
इति वक्तव्याम्॥ कृतास्यष्टार्थम् =१=

ते यवर्जानामिनः अवर्णवर्जस्वराणामिन उच्यंते

...कप शषसत...

متن سدھانت چندرکا حصہ اول علم صرف

سدھانت

علم صرف سنسکرت زبان

184

17X6

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वा... तिवणो बुस्तात तस्येयं प्र
क्ति... वाणीदेवेतेदमेर्थ स्त्रणाय।
... वणाम्रति सर्वान् जीवान् प्रा...
च्चारणे प्रेरयति इति वाणी ॥ १ ॥

ॐ उपपद विभक्तेः कारक विभक्तिर्बलीयसी पदमासत्त्यात्पन्नाया विभक्तिः
सा उपपद विभक्तिः क्रियामासत्त्यात्पन्नाया विभक्तिः सा कारक विभक्तिः
पतंति ग्रंजले यस्मिन् स पतंजलिः तस्य पतंजलेः महात्मा सोऽईशानः ।
तम् महेशानं सिद्धान्तत्वं नाम किम् वादी प्रवादीभ्यां निरणीतोर्थः सि।
द्धांतः सिद्धो निष्पन्नोऽन्तो निश्चयो येषां ते सिद्धांताः सरस्वती सूत्रार्थाः तेषां तद्विवेकप्रका
शके स्पर्शः ॥ २ ॥

सि॰ चं॰
१

किं कृत्वा ... पुनः किं कृत्वा

ॐ श्रीगणेशाय नमः। नमस्कृत्य महेशानं मनवुद्धायतं जले। वाणीं प्रणीतसूत्रां।
लोके वै सिद्धान्तचंद्रिकां १ अइउऋऌसमानाः अनेन क्रमेणैते वर्णा ज्ञेयास्ते च स
मानसंज्ञाः स्युः। नै... स्तेषु संधिरनुसंधयो विवर्तिनत्वाद्वा कोनस्य विवक्षाधी
नत्वात् ह्रस्व दीर्घ प्लुत भेदाः सवर्णाः एतेषां ह्रस्व दीर्घ प्लुत नाम जातीयाः परस्परं।

...नामाहृ... ...चादाघः ...माविवृतः ।
ध्वदराणि उभये स्वराः अकारादयः ॥ का...

व्यो वर्ति द्रसेऽस्य
नेन दीर्घे प्राप्ते
ऋरू दृरोर्न दीर्घः
॥ २ ॥

संहितैकपदे नित्या नित्या
धातूपसर्गयोः नित्यास
...विवक्षा
॥ ३ ॥

सीयंते ग्रंथंतर भाष्यंते स्वस्मि
नर्थाये: तानि इति सूत्राणि
सिद्धो निष्पन्नोऽन्तो येषां ते
सिद्धांतानां चंद्रिका सिद्धांत
चंद्रिका तां सिद्धांतचंद्रिकां ॥ २ ॥

प्रकृति... ...
वतनवात

वाक्षी चेन्मूर्खः प्रवादी चेत्...
र्खः ताभ्यां निर्णीतार्थस्य सि
द्धांतत्वापत्तिः स्यात् भाष्यकृ
तः गूढार्थत्वं सिद्धांतत्वं ॥ १ ॥

द्वंद्वांते श्रूयमाणं पदं
प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥

...वणाः महा...
व्यंजनं चार्धमात्रकं

...स्वरल
...समानतत् ॥ १ ॥

वणती तिवणो बुस्लातस्ये
यं शक्तिर्वाणी तस्याः प्रणी
ता निवक्ता निरु... ...लितेः
वाली प्रणीतस...

...आणं...

१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यदर्श्येन विनाकृत्य
लं तत्तेना विष्पते=३

स्वरानंतरिता हसाः संयोगः अ
स्वरपदव्यर्थं अनंतरिता हसाः संयोगः
इति वक्तव्यम् कृतास्यष्टार्थम्=२=

न स्वच मंतरेण व्यंजन
स्योच्चारणं संभवति=१=

दयश्च स्वराः उच्यंते अवर्जा नामिनः अवर्णवर्जाः स्वरा नामिन उच्यंते हयव
रलञणनङमझढधयघभ जङदगब खफछठथ चटतकप शषसाः आद्यं।
तौन्त्यां आद्यंतौ वर्णौ मध्यगानामात्मना सहितानां संज्ञा स्युः अव र लञवरु
मचपएवमन्येपि कार्याय येन किंचित्कार्यं विधातुमुच्चार्यमाणो वर्णः इत्सं।
ज्ञको भवति यस्येतिसंज्ञा तस्य लोपः अप्रसक्तादर्शनं लोपः प्रत्ययादर्शनं लु
क् वर्णविरोधो लोपश्च स्वरानंतरिता हसाः संयोगः कुचुटुतुपु वर्गाः अ

आद्यंताभ्यां अव
...पांअवसवी
समुदाय आक्षि
प्यते तेन मध्य
गानां लाभः=३=

याया संज्ञा सा=
सा फलवती=४=

एकूकारः उदित्सवर्णं गृह्णाति न तु वर्णमात्र
मिति परिभाषयापनार्थः अकारात्पंचमो
वर्णस्तमाहुः पंचक गृहे उकार स्तत्र विख्या
तो नान्यो भवतिमर्हसि=१=१=१=१=१=

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सांकेतकपद
मिदं सूत्रे वि
भक्तिनास्ति ।

अप्रेरोदो अत्र विपरीतग्रहणात्
इकारादयः त्रयः एव नामिनो गु
णं ते अत्र धांच नामिषु इ उ ऋ इति
त्रयाणामेव ग्रहणं लृकारस्य तु सावर्ण्यात् = १ =

पराण्यादिति ज्ञापका द्वर्ण
मात्रादेव पूर्वं टिस्यते = ३ =

चं० सि०
२

ननु विभक्तिरन्तेयस्येति
व्युत्पत्त्या विभक्तौ पदत्वः
पूर्वखंडस्यैव पदत्वं इति
चेन्न तद्गुणसंविज्ञानव
[illegible]णात् न नु त्र
र्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्येति
परिभाषया ईलिह्मी तस्मा
ज्ञेया वित्याद्येवेयत्वं न
तु द्व्येकदेशस्य सम्प्र
यस्यैकदेशो नर्थक इति
चेन्नस्यादावितिमिर्दिष्टेन तस्याप्रनित्यत्वज्ञापनात् =

दीर्घो नामिनो गुणः अ अर् अल् ए ओ एते गुणा गुणसंज्ञकाः ते च नामिनः स्थाने भवं
ति आ आर् आल् ऐ औ वृद्धिः आ आर् आल् ऐ औ वृद्धिसंज्ञाः स्युः अन्त्यस्वरादि टिः अन्त्यो यः स्वरस्त
दादिः वर्णो टिसंज्ञको भवति अन्त्यात्पूर्व उपधा अन्त्याद्वर्णान्मात्रात्पूर्वो यो वर्णः
स उपधासंज्ञको भवति ह्रस्वो लघुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरो गुरुः दीर्घश्च ।
मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः विभक्त्यन्तं पदं न पदं स्वसमानकालस्य ।
सवर्णस्य ग्राहकः इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ इयं स्वरे रवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे ।

स्वसमान उ
च्चारणकालो
यस्य तस्य = २ =

२

प्रत्ययग्रहणे तदंत
ग्रहणं ॥ संज्ञाविधौ
प्रत्ययग्रहणे तदंतग्र
हणं नास्ति = २ = २ =

ई इ अ ई अ न लोस माहार ई = १ =

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रस्तृहचद्वैता
भ्यांश्रन्यःग्रहीः१

द्वित्वं धस्येवयस्येवनोभयो
रूभयोरपिस्थानयादिषु
बुधैःबोध्यंरूपचतुष्टयम्=२

हल्यलोपस्तुनरास्सस्येवेति
नियमात्=१=

परे हसेर्हसः स्वरान्परोरेफहकारवर्जितोहसोहसे परे ऽवसानेचवाद्विर्भवति

वे ऊझेजवा ऊसानांऊ मेपरेजवाभवंति वर्गेणवर्गेणासवर्णाः स्वरहीनंपरेणसं

योज्यं दद्ध्यानय दध्यानय यणान्यवस्लावाद्विर्वाच्याः दध्यानय दध्यानय

रहाद्ययोर्द्विः स्वरपूर्वोऽरेफाद्येकारादच्चपरेणपर्योवाद्विर्भवतिजलसंवकान्याये

नरेफस्येद्विगमनं गोर्य्यत्र गोर्यत्र नह्यस्तिनह्यास्ति हर्य्यनुभवः हर्यनुभवः ।

व्यवस्थितविभाषयाशषस्यापिद्वित्वं पंर्स्रा वर्ष्यास्त्यादौ उवंस्वरे मध्वत्र मधत्र

पा

व्यवस्थित विभाषयाशषस्यापिद्वित्वंकुत्रचित्
भवतिकुत्रचित्नभवतिइतिव्यवस्थितविभाषात
याःस्वरात्पराभ्यांरहाभ्यांपरःशषस्यादित्यर्थः=१=

ग्ग्राप्यधकारवकार
योःद्वित्वंविकल्पात्च
त्वारिरूपं=१=१=१=

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

3.

पित्र्यः इत्यत्रतकारद्वित्वं
विकल्पात्तद्रूपद्वयं ॥१॥

ते ॥२

चं०सि०
२

मह्वत्र स्त्रेद्वहहेपरं स्त्रांनरादमुवर्त्तनीयं ऋरस्वरे पित्र्र्यः पित्र्यः ल्लंस्व
रे लृत्वबंधः पश्चय् स्वरेनयनं उग्रवृ स्वरेभवनं गोर मापंदासेरेटिक्लिनावाच्येनयो
वेंतवैमेता ग्रंगोऽङ्गु गवाग्रं चंड्गातयोः परतोगोरङ्गिजयं गवेंद्रः गवाक्षः पेश्वाय
स्वरेनायकः श्रौष्वावृत्स्वरेणावकः क्वचिन्नस्वरवय्यकारः गव्यूतिः द्वौकोशयुगं ग्र
न्यत्रगवांमि श्रीभावेगोयूतिः दथ्यजयेोशकार्थे लृप्यं जप्यं ग्रन्यत्रहेपं जेयं
मनः क्रयार्थेपसमानिजंक्रूं पंडे यमन्यानग्र दादेरहिन्यादावगवक्क वाः ग्रतो २

एकदेशविकृतमन्यव
दितिन्यायेन विभक्तिलो
पेपि गोऽइत्यस्यपदत्वं ॥२॥

पाप

क्रेलारः क्रीलीवुः इति
बुध्याऽग्रापयेोवसावि
तंवस्तुंक्रुपं ॥१॥

यवोर्लोपश्चेतिव्यव
स्थितविभाषाश्रयणात्
गव्यूतिइत्यादौवलो
पेन ॥३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यच्च वव स्यौतयोः प्रसंत
रोक्तत्वात् प्रयादीनामेवय
कारवकारयोर्ग्रहणमिति
भावः इत्वाशयेनाह प्रयादीनामिति प्रयादयश्च प्रयप्रवाप्रवप्राव

हिलीप्रोटिः स्वैरं स्वैरी स्वैरिणी यो र्लोपश वा पदांते स्थितानामयादीनां यकारवकारयोर्लोपश्च वा भवति न च प्रागतः तयागतः पटरहपटविह जस्या इदं तस्माय्यिदं नारहा

एवं कृते इत्यत्र

नाविहलोपशि न संधिर्नेर्लोपशि न भवत्येव स्त्रौ दोरिति निर्देशात् दामोदरः राजा स्तैः ए

दोतीतः पदांते स्थि तादेकारादेकाराच्च परस्याकारस्य लोपो भवतीति तत्र पदोच गोर्वा

गोशब्दात्परस्याकारस्य लोपो वा गोग्रजिनं गवाजिनं गोजिनं सवर्णे दीर्घः सहसमा

नस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति दैत्यारिः श्रद्धोत्रदधीह मानूदयः श्रीशः कोः हैं

वैयाकरणानां मतेत्रीणि प्रभरिमाणानि स्तत्रवा तिकिमारध्यानितत्र स्त्र प्रमाणमाह

सूत्रस्य प्रवृत्ति पर्जन्यवत्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

होत्हृकारः होतल्लृकारः

सि॰चं॰ ४

ऌकारः होलृकारः सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान्भवेत् परेण पूर्वबाधो
वा प्रायशो दृश्यतामिह हलादेर्दीर्घो दीर्घे लोपो वक्तव्यः हलीषा लांगलीषा म
नीषा प्रयोगः कंधुः कर्कन्धुः कुलटा पतिति सारंगः पशुपक्षिणोः सारंगोन्यः सी
मंतः केशविशेषः सीमांतोन्यः ओत्वोष्ठयोः समासे वा विंबोष्ठः ओ ओ ओ अवर्णादेकौ
रे ओकारे च परे सह ओकारो भवति विंबोष्ठः स्थूलोतु समासे इति किं तवोष्ठः प
दादादौ धातोः अवर्णान्तोपसर्गस्य लोपः प्रेषते उपोषति एदादादौ नामधातौ। ४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ति इति स्वरसंधिः॥६॥ नामीश्वदमोमीशाह्र्से धिन्न प्राप्नोति अमीअत्रादिश्याश्वद ।
सः किं अमी ३ येद्विर्वचनेरेकारांतनु कंभातः राकारांतनखाशाहो द्विर्वचनमानः संधिंन
नचतेइमोर३ प्राप्नोति अमीअश्वपट्ठ्यअत्रमालेख्यानपठेनि पातः स्वरेनि पातः संधिंन प्राप्नोति
अ अपेहि इ इंद्रं पश्य उ उत्तिष्ठ ए एवं मन्यसे ओ ओदंतो निपातश्च अप्रेहा ईशः अहो आ
गतः [illegible] [illegible] ...दंतं ... [illegible] ... ने
ये दंतो धौ विनौ वि इति वि विनिपातौ अस्वर्णे स्वरे समासे पदांने वाङ्क्सा ।
ह्मि हम

सि० कौ०
६
6

चकिरत्र चकारात् मधु पतनन मधेनन कर्त्तर क्रत्रिदं पदांते किं गोय्यौ ह्रस्वविधानसा

मार्थात्प्रसंधिः समासेनज्रुह्यर्थ्यं पदांतात्ता अस्माना मृतिलृतिपरेच वाहूसः ब्रह्मऋषिः

वृत्त्यर्थः ब्रह्मर्षिः दोऋषिः दर्षिः मधुऋकारः मधृकारः होतृऋकारः होतॄकारः हो

तृलकारः होतृलृकारः होॢ्लृकारः पदांतानांरतिकिं यार्द्धेत्तज यार्दवोवास्वरेति। ओ २

म उक्तं किम्बक्तं स मधुस्व सम्वस्तवत्वस्यापि प्रसिद्धिन्त्वानुस्वारः दूरात्सह्वानेटे दू

रात्संबोधने यदासंज्ञातं स्पदेः स्तेनेवास्तुनः संधिं प्राप्नोतिपहिदेवदत्त अत्राथी। ६

वा

उपेन्द्रकीयति

वा उपेन्द्रकीयति प्रोचीयति प्रौधीयति पनेयधन्योर्न्ते उपेनि उपेयन्ते प्रसेधेषा

योर्न्ते प्रेषः प्रेष्यः प्रसेति किं उपेषः एवेनव धारणे श्रेयेव अवधारणे नयेव ।

अद्य अवर्णादिवर्णेपरे सहए भवति ममेदं उओ अवर्णादुवर्णेपरे सहओभ

वति गंगोदकं एऐ अवर्णादेकारेएकारेच परे सहएकारोभवति तवेषा नवे

श्वर्यं ऋअर अवर्णादवर्णेपरे सहअर भवति हसात्परस्य समसलोपोसवर्ण

सेपरे तवर्धिः तवर्द्धिः तवर्द्धिः तोपेद्धित्वस्यालोपेद्धित्व अवर्णान्नाउपसर्गा

द्धित्वाभावेलोपेसत्येकधप्र

वा ऽसतितोपे द्धित्वलोपपक्षे द्विध प्र

ऽसति तोपे द्धित्वे च सति त्रिधप्र ।।।।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि० चं०
५
5

दृ कारादौ धातावारउपार्छेति प्रार्छेति अवर्णात् ऋते परे तृतीयासमासे सुखार्त्तः
शीतार्त्तः तृतीयासमासे किं परमर्त्तः प्रवत्सतरकंबलवसनार्णदशभ्यः ऋणे
तत्रार्णप प्रार्णं वत्सतरार्णं कंबलार्णं [illegible]वार्णं दशार्णं ऋणार्णं [illegible]र्णं ऋ दादौ नामधातौ वा
प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति ऌ अवर्णात् ऌवर्णे परे सह अल् भवति तवल्का तवल्कारः
तवल्कारः रः तवल्कारः [illegible] द्वित्वे लसे वकसे वनो भयोपि तवल्कारा
दिषु वृधैवं [illegible] रूपवं [illegible] लृ दादौ नामधातौ वा ल् प्रल्कारीयति प्रल्कारीयति ५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गर्न्दिन्नहएं
केवाप्यघ्घ:२

थ। हैहे प्रयोगेहेहयो: ह्लुतौवाहे अस्वंहायस्वैहैरेशहयीश सन्नस्यार्थैरतसंधिंन
यातिवातन्नमी आत्तेपपीरदमपपीपष: इतोवाउञ्जउरतिवितिह्लुतवदितौदेवदत्ते
तिरुरोरन्नेतो इनंत्यस्यापिवापर्यो येणह्लुत: देवदत्तदेवदत्त देवदत्त ३ गवोकिं।
वकारादकारस्यमानेप्रनत: किंनुप्रत्र इतिप्रकृतिभाव: चपाश्चेवेजवा: पा।
दांतेवर्त्तमानाश्चपाजवाभवंत्येवेपरेष ऽत्रवागयथा जमेजमावा पदांनेवर्त्तमाना
श्चपाजमेपरेजमावाभवंति यणमप उममवाउमात्रं सुरावाम्मधुराप्रस्मये।

वाग्मात्रं वाऽत्र१

चं० सि०
७

नेमेजस्यापिनित्यमतन्मात्रमचिन्मयम् चपाद्ध्यंशाः चपाडुत्तरस्याशकारस्या
छ्वेवाभवत्यपरे वाकच्छूरः वाकश्सूरः अवेकिम् वाक्चोतनिहोऽभाः चपादुत्त
रस्यहकारस्यऽभावाभवति यट्वर्गान्तस्य षट्वर्गोऽस्यतेर्थोभवति तद्धविः तदहविः
वाग्घरिः वाग्हरिः अच्छारः अश्चारः अज्झलौ अज्झलोपहलानि घरद्धलानिस्तो
श्चु भिक्षुः सकारस्य तवर्गीययोः शकारश्चवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः श्चरति
कषस्रः तश्चित्र तच्छादयतितनि तष्मान् शकारादुत्तरस्य तवर्गस्य श्चुत्वं न भवति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अग्नष्टुमिड्ढः सकारस्तवर्गयोः षकारष्टवर्गाभ्यांयोगेषकारटवर्गौभवतः कृष
णः तट्टीकेते नषिषकारेटैरेतवर्गस्य ष्टुत्वेनभवति भवान्षष्टः टोरन्त्यात्प
दांतेवर्त्तमानाट्टवर्गात्परस्यसोष्टुत्वंनभवति षड्नरः षण्नरः षट्सीदंतिनवा॰
ति नगर्य्योनेषस्सवतिः षण्णगर्य्यः सुपीनतिः स्तुलिट्स्नुत्सरोन्तसवाधुर
नोह्लिलः नवर्गस्यलकारेलकारेः तह्लनाति भवाँल्लिखतिभन्नुनासिका
ननुनासिकाद्विवेनधायवला स्तत्रनकारस्यानुनासिकोलकारः उदःस्थास्तं॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उरः परयोस्याम्यांते सकार लोपो भवति।

मोः सलोपः उस्यानम् उन्नमनमंतः सकचछयेनां स्पदस्यावेपरेछ्वेत्ते सम्यागमो।

चं॰ सि॰ ८ प भवति राजं च्छित्रम् भवेक्लनोभित ग्रवेरुकिंसन्त्सरुः नप्रशानः प्राशान्तनोति यो

चक्रानांतस्यपदस्सेशेवा चयागमो भवति भवान्छूरः भवाञ्छूरः भवा रः

भवाश्शरः ह्रस्वाद्विस्वरे ङकारणकारनकार रः ह्रस्वाङुत्तराद्विर्भवति

स्वरेपरे पदांते प्रत्यङिङः दसगस्मिहराजन्निभवाश्यालेङ्ग किंकिमस्यास्ले

स्वरेकिं प्रत्यङकरोति पदांतेकिंपरमदंडिनौ द्विर्भवति स्वसेःचपाऊसानां। ८

वः ह्रस्वादु त्तर कारो

उ.पा

खसेपरेचपाभवंति नवच्छत्रम् दीर्घाच्चह्रीच्छति पदांतादीर्घाद्वा लक्ष्मीच्छा
या लक्ष्मीछाया आङ्माङ्भ्यांनित्यं आच्छादयति माच्छिदत् पुंसो खेपरे खपेसे
षो गं न्नस्य नलोपः पुंस्कोकिलः पुंस्पुत्रः अवेपरेकिम् पुंदीरम् खेपकिम् पुंदा
सः स्वोलैवा पुंस[illegible]नम् पुंस्त्वानम् मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो भवति हसेप
रेपदांतेहसति पडुंच्छ[illegible]नश्चापदांते झसे नकारस्य मकारस्य चापदांते वर्त्त
मानस्यानुस्वारो भवति झसेहकारे च परे यशांसि पुंभ्याम् नह्यंहि यमायपे

अवदानेविम ष्टे
स्निवानि झसेविम
नत्वनो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

१ त्वं वे रा वि २

सि॰ कं॰ साऽप्रपदौवर्द्धमानस्यानुस्वारस्ययमाभवंतियपेपरे अस्ययपस्यसवर्णाः सान्तः

९ अङ्कितः कुण्ठितः वापदान्तस्यपदान्ने वर्द्धमानस्यानुस्वारस्ययमावाभवंति य

अङ्कितः पेपरे अस्यपयस्य सवर्णाः त्वङ्क्षु रोषि तन्ननोतिन नेनोति संय्यन्नासंपन्नासंव

गुण्ठितः २ न्सरः पैंल्लोकमयं ल्लोकम किंवन्नेराजत्तो षरे समोमस्यमरा वसम्राईयवलम

संवत्सरः २ नपरे हकारे मस्यपवलम नावा किंह्यः किंह्यः किंह्वलयति किंवह्वलयति ह्लादयति विं

दयति किंह्लादयति किंह्वलयति किंह्वयति किंन्हुते किंन्हुते शसे चपसादि ९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नीयोवा वध्मरः वन्सरः अफसरसः अप्सरसः अचूसरः अछूसरः अटूसरः

अजसरः अकूसरः अखसरः न पदांतेन त्साधः कुकुडुकवर्जितस्य विसर्गेनभ

वत्स रत्नात्ससवाधुर घटत्सन्तसन्त्साः शांसेह्लाः कुकड्डकोवा प्रांङ्‌षष्ठः प्राङ्

षष्ठः प्राङ्षष्ठः सुगणड्सायुगण सायुः पकारेपरे नन्तन्नकारस्यनस्या सो

विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्गोभवत्यधानोरसेपदांतेचकुयोःxकःxयोवाकव

र्गेपवर्गस्यन्यिनिरवसेपरेविसर्गस्यxकःx येवाभवतिः नृःxपाहि नृःxपाहि।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शसपरे खपे विसर्जनीयस्य विसर्गो वा
कः सरूपः स्थानाघना १

सि॰चं॰ १० 10

नुन्याहि हरेः इति हसस्सान्धिविसर्जनीयस्य सः खसे परे क [illegible] नाचनः दोभरणः श्रा
सोवा कःप्रकारः कः स्फुरः कच्छंडुः कः षंडः कस्साधुः कःसाधुः खसपरे शासे वि
सर्गलोपो वा हरिस्फुरति हरिः स्फुरति हरिस्सरति हरिः सरति कृघोः कः वोवा कः को
तिकः करोति कः पचति कः पाचनिर्वाचस्यन्यादयो नियातानासिध्यंति वाच
स्पतिः तस्करः कारस्करः कोनस्कुन्तः कान्कान् कांस्कान् भास्करः पयस्मात्र
म् पयःकल्पम् अयशस्कम् पयास्काम्यति सर्पिष्पाशम् सर्पिष्कल्पम् सर्पिष्क १०

म् सर्पिष्कामयति नमस्करोति पुरस्करोति निष्प्रत्यूहम् आविष्कृतम् तिरस्कर्ता
द्विष्करोति द्विः करोति त्रिष्करोति त्रिः करोति चतुष्कपालः [illegible] सर्पिष्क
रोति सर्पिः करोति धनुष्करोति धनुः करोति [illegible] सर्पिष्कुण्डिका अय
स्कारः अयस्कामः अयस्पात्रं अयःसहिताकृशाः अयस्कुशा अयस्कर्णी अधस्प
दम् शिरस्पदम् अयस्कुंभम् आकृतिगणोयम् रोरादिषु अहे विसर्गस्य पदा
न्ते रो भवति न त्वरात्र्यादिषु अहर्गणः अहरहः रात्र्यादिषु न अहोरात्रः अहोरूपम्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰ अहोरयन्तरम् यनोस्तुः अकारान्तरस्य विसर्जनीयस्योकारोभवत्यति परेकोर्थः
३.११ हवे॥ ते॰ अकारान्तरस्य विसर्जनीयस्योकारोभवति हवे परे देवोयाति मनोर्थः
॥ यादेव लोपश॥ अवर्णान्तरस्य विसर्गस्य लोपश भवति अवे परे देवा अत्र वाना॥
वान्ति स्वरे यत्वं वा देवा यिह देवाँरह भोसः भोस भगोस अघोस र वेन स्य विस
देवादर देवानागर जनीयस्य लोपश भवत्येवमोह्वरे भगो नमस्ते अघो याहि स्वरे यत्वं वा भोये
हि भोप हि भमेर्हहभगोयिह अघेर्प गच्छ अघोअपगच्छ नामिनोरः नामि॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नःपरस्यविसर्गस्यरेफोभवत्यवेपरे॥ अग्निरैत्र ईर्ष्वकारेफप्रकृतिकस्यत्ववेपा

वारेफः गीर्पतिः गीःपतिः गीष्पति अहर्पतिः अहःपतिः अहपतिः रेफ २:१

प्रकृतिकस्यविसर्गस्यरेफोभवत्यवेप्रातरत्र अन्तर्गतः रिलोपोदीर्घश्चरेफ

लोपे स्यरेफेपरेभवति पूर्वस्यदीर्घः पुनारमते हरीराजतेभानूरम्यः सैषाद्वैसस

शाद्वादेषशाद्वाच्चपरस्यविसर्गस्यलोपश्चभवतिहसेपरेसश्चरतिएषहसति

सशाद्वाद्विसर्गस्यलोपःस्वरेपरेलोपेपुनःपादपूर्णेच्चेत्सैषदाशरथीरामः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰
१२
12

सैषराजायुधिष्ठिरः सैषकर्णोमहात्यागी सैषभीमोमहाबलः इतिविसर्गसन्धिः ५

अविभक्तिनामविभक्तिरहितं तथानवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते तस्मात्तसि

डौजस् अम् औटशस् टाभ्यांभिस् ङेभ्यांभ्यस् ङसिभ्यांभ्यस् ङस् ओस् आम्

उच्यते एतेन वचनमेकस्य वचनमेकवचनम्

ङिओस्सुप् नाम्नः पराः स्यादयः सप्तविभक्तियोभवंति एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु एक

द्वौ वक्तौ इति द्विवचनम् ... बहूनां वचनम्॥

वचनद्विवचनबहुवचनानिसन्तिसोर्विसर्गः देवः देवौ सर्वेषांणामेकशेषएक

विभक्तौजसोजकारोजसीतिविशेषणार्थः देवाः अम्शसोरस्यसमानात्परयोः।

पुंलिंगात्समानात्तान
न्नो नः परस्य शसः सस्यनः
स्यात्॥२॥

रमशसोरकारस्यलोपोभवति देवं देवौ शसः सकारः शसीतिविशेषणार्थः
सोनःपुंसः पुंलिंगात्समानाडन्नरस्य शसः सकारस्यनकारोभवतिनन्वाम
शसीत्यात्वे शसि शसिपरे पूर्वस्यस्वरस्यदीर्घोभवतियदादेशलक्षणंभवति
नत्ववर्णमात्रविधौदेवान् टाटेनेति विशेषणार्थः टेन अकारान्तपरष्टाइनो
भवति देवेन अङ्गिः अकारस्यात्वंभवतिभकारेपरेदेवाभ्यां भ्यः अकारान्त।
रस्यभिसोभकारस्याकारादेशोभवति देवैः ङेरकुः अकारान्तरस्याङेरित्येन।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰ — स्याङ्गागमो भवति देवाय देवाभ्यां एत्त्विबहुत्वे अकारस्यैत्त्वं भवति सकार

१३ ए भकारादौ स्यादौ परे बहुत्वे सति देवेभ्यः ङसिरत् अकारात्परो ङसिरद्भवति

13

सवर्णे दीर्घः देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः ङसस्य अकारात्परो ङसः स्य भवति दे

वस्य ङोसि अकारस्यैत्त्वं भवति ङोसि देवयोः नुडामः समानात्परस्यामो

नुडागमो भवति ष्णृसौ नु ह्रस्वादेव नामि नामि परे पूर्वस्य दीर्घः देवानाम् दे

वे देवयोः क्विलात्सः षः कृतस्य कवर्गादिलाच्च प्रत्याहारात्परस्य के निचिन्स्र १३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्रेणाकृतसस्य कारस्य षकारादेशो भवति पदांते स्थितस्य न देवेषु सिद्धिः या
मंत्रणोर्थे सिद्धिः सञ्ज्ञा भवति समानाद्धेर्लोपो धातोः ह्रस्वात्समानादेर्डेन्त चेत्त
रस्य धेर्लोपो भवत्यधातोः आभिमुख्याभिव्यक्तये हेशब्दस्य प्राक् प्रयोगः हे देव
हे देवौ हे देवाः एवं घटपटरामकृष्णादयः सर्व विश्व उभ उभय अन्य अन्यत।
तर इतर उतर उतम सम सिम त्व नत्व नेम भवतु एक पूर्व पर अवर दक्षिण उ
त्तर अपर अधर स्व अंतर त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् द्वि किम् युष्मद् अ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰
१४
14

स्मद एते सर्वादयः त्रिलिङ्गाः जसो सर्वादेरकारांतात्परो जस ई भवति सर्वे पूर्वाणीनो

नैने षकाररेफऋवर्णेभ्यः परस्यैकपदस्थ नस्य णकारादेशो भवति यं नेस्तस्य ना।

भवति सर्वाणि न्यादौ च वकुप्वरे पि चवप्रत्याहारेण कवर्गेण पवर्गेण न्वा स्वाव्येण।

विसर्गेण ःक ःप याभ्यां च मध्ये व्यवधाने पि भवति नान्येन सर्वेण सर्वादेः स्मट् स।

र्वादेरकारांतान्नाम्नः स्मा ङे इत्येतस्य स्मट् आगमो भवति सर्वस्मै ङसेः सर्वादेरका

रांतान्परस्यातः स्मट् आगमो भवति सर्वस्मात् सट् आमः सर्वादेः अवर्णान्नाम्नः पर १४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मःसुङा ग मो भवति सर्वेषाम् ङि स्मिन् सर्वादेरकारान्नाम्नः परो ङि स्मिन् भवति स
र्वस्मिन् एवं विश्वादयः उतर उत्तमौ प्रत्ययो न तु तदन्ताः शस्त्राद्या ह्यः सर्वादी
नां नवा नां जस् ङसि ङी नाम् ईस्मात्स्मिं वा सर्वे सर्वाः सर्वस्मात् सर्वात् सर्वस्मि
न् पूर्वे पूर्वं परादयः शेषं सर्ववत् सर्वादिः सर्वकार्यं ई स्यात् न चेज्ज्ञाणो यथा भि
धा पूर्वादिश्च व्यवस्थायां असमानस्यं तु रा पुरि परिधानेव हि योगे स्वार्थ ज्ञात्या
न्यवाच्य पि सर्वं अमि त्रिका न्नो नित्य सर्वं स्मायन्ति सर्वापदे हि त्रियं सर्वेय स्पसप्रि य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्तै

सि॰चं॰ स्म सर्वस्मै प्रियसर्वाय सर्वो नाम कश्चित्तस्मै सर्वाय पूर्वमतिक्रान्तो निःपूर्वस्तस्मै

१५ य अतिपूर्वाय अन्तरस्यांपुरि पामरोऽन्तरे वाः सत्संमध्यस्तरस्यार्थः अन्तरस्मै अन्तराय

वा शाटिकाः परिधानीयाः अन्तरे अन्तरा वा चाण्डालस्य गृहा ब्राह्मणस्यार्थः

स्वायधनाय ज्ञातयेवा द्वंद्वे सर्वादीनान सर्वकार्यम पूर्वापरावराणामन्या

वाजसीवर्णा आमेतरे वर्णा आमेतराः तृतीयासमासे तृतीयासमासा

र्थे वाकोचन मासपूर्वाय मानेन पूर्वाय प्रथमचरमतयायअल्पार्द्धकति १५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पयनेमानांजसीवा प्रथमे प्रथमाः नयायज्ञैप्रन्पयौननस्तदेनाः शाद्वा।
याद्या द्वितये द्वितयाः द्वये द्वयाः शेषंदेववत्तनेमेनाः शेषंसर्ववत्त ती
यस्यवाङिन्नुसर्वकार्यम द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात द्वितीयात
द्वितीयस्मिन द्वितीये एवंतृतीयाः उभयशब्दोनित्यंद्विवचनान्तः उभौ २
उभ्याम ३ उभयोः उभशब्दस्यद्विवचननास्तीत्येके अस्तीत्यनेउभयः ३
भयौ उभयौ निर्जरः जरायाःस्वरादौजरस्वावाच्यतदन्तविधिरत्रषष्टी॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सिं०चं०
९६
16

निर्दिष्टस्यादेशास्तदन्तस्यज्ञेय गुरुशिष्ठसर्वस्यवक्तव्यः निर्दिश्यमानस्यादेशा
भवति पेकदेशविकृतमनन्यवत निर्जरसौ निर्जरौ निर्जरसः निर्जराः पदोद्य
हासादौ च देवत सङ्ख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नाङौ वेङ्याः अनन्तस्य
पधायालोपोवाईङि. ञ्नयनयोः परतः वकारमकारान्तसंयोगाडन्तरस्य.
न द्वयोरह्नोः समाहारो द्व्यह्नः द्व्यह्नि द्व्यहनि द्व्यह्ने विगतमहो व्यह्नः व्यह
नि व्यह्नि व्यह्ने प्रह्नः सायमायाह्नः सायाह्नि सायाहनि सायाह्ने पाददन्त ९६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नासि मासहृदयनिशाअसृन्यूषदोषयकृत्शकृत् उदक् आस्यमांसपृतना

सानूनामपदद‍त् नसमास्हृद्निशआसन्यूषन्दोषन्यकन्शकन्

उदन्आसन्मांसपृतस्नुशशादौवापदः पदा पद्भ्यां पद्भिः दतः दताद्भ्यां ८

दद्भिः मासः मासा ः माभ्याम् अल्लोपः स्वरेऽव्ययुक्तो ब्धमादौ नांतस्य नाम्नो

पधायालोपो भवति शसादौ स्वरे परे मकारवकारान्तसंयोगाड़न्तस्य न।

पूष्णः पूष्णाः नाम्नो नो लोपेऽधातो नान्तस्य नाम्नो नकारस्य लोपश्च भवति।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नस्यलोपशिनविसर्गतिकार्यम।

सि·चं०
१७
17

ङसेपरेणेत्वाद्यौ हूषभ्यां हूषभिः पंचस्वदेवबन्त पदादयः एय्यक्ष्युदारन्त्ये केसो।
मपाः सोमपौ सोमपाः हेसोमपाः सोमपं आतोधातोर्लोपः धान्तसंबंधिनिआ।
कारस्यलोपोभवति शसादौस्वरे सोमपः सोमपाः सोमपाभ्याम् सोमपाभिः इ
त्यादिः एवंकीलालपाशं[illegible]ध्मादयः धातोकिमहाहानहाहाः हाहौ हाहाः हाहा
भिः इत्यादिः हरि यौ ए इकारान्तात् उकारान्ताच्चपरयौयस्यापद्यतेरऊभवतः ह
रीर ओजसीइकारान्तस्योकारान्तस्यचजसिपरेएकार ओकारश्च भवतः हरयः। १७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यो इकारान्तस्योकारांतस्य ह्विविषये एकार ओकारश्च भवतः हे हरे हे हरी हे हर
यः हरिम् हरी हरीन् टा ना स्त्रियाम् इकारांताडकारांता च परष्टो ना भवत्यस्त्रि
याम् हरिणा हरिभ्यां हरिभिः ङिति इकारान्तस्य उकारांतस्य च ङितिपरे एका
रः ओकारश्च भवति हरये हरिभ्याम् हरिभ्यः ङसिङसोरस्य एदोद्भ्यां परस्य
ङसिङसोरकारस्य लोपो भवति हरेः हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः हर्योः हरिणाम्
ङेरौ ङित् इउद्भ्यां परस्य ङेरौ भवति स च ङित् ङिनि टेः ङितिपरे टेर्लोपो भवति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰ १८ 18

हरौ हर्य्योः हरिषु एवमग्निगिरि रवि कवि कलिमुन्यादयः उकारान्तो विष्णुवा।
युर्भानुगुर्वादयोप्येवं ज्ञेयाः भानुः भानू भानवः सेर्ङ्ये॥ शाविषाह्रान्तदन्ताच्च।
परस्मैसर्वध्येऊभवति सखा हेसखे ऐसखुः साविशाहस्वदन्तस्यायैकारादेशोभ
वति अधिपूर्वपंचमषष्ठ्यानिर्दिष्टस्यादेशास्तदन्तस्यज्ञेयाःसखायौ सखायः सखा
यं सर्दि यौ साविपस्यौरौकुः साविपतिषाह्वयोः दीर्घत्वान्नाना सख्या सख्ये।
ङसिङसौ साविपतिषाह्वयोङसिङसोरकारेपरेनत्वंतस्य। १८

ङसिङसौ साविपतिषाह्वयोङसिङसोरकारेपरेनत्वंतस्य ईर्गा गमोभवति टाङे रुपरत. न त्वं तस्य ॥२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

योः सख्युरसङ्‌इति ष्मिन्ने ऋतोऽङः ङः ऋकारान्तात्परस्य ङसिङसोरकारस्य उका
रो भवति सखिङसि सख्युः ङेरौ ङिदित्यौकारे कृते सखिपत्योरौ कृ सख्यौ सोभ
नः सखा सुसखा सुसखायौ सुसखीन् सुसखिना सुसखये सुसख्युः
सुसखे अतिशायेन सखा अतिसखः परमः सखा यस्य परमसखा सावि
ते मनिङ्क्तौ नोऽतिसखिः इहङ्जायेनलात्तत्त्र प्रतिपदोक्तयोर्मध्ये प्रतिपदोक्तस्यै
व ग्रहणमिति न्यायात् पतिः पती पतयः पत्या पत्ये पत्युः २ पतिषु पत्यौ पति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰
१९
19

समासेहरिवत् भूपतये आगमजमनित्यमिनित्यायम् सखिनोपतिना द्विशब्दोनित्य
त्यंद्विवचनान्तः त्यदादेष्टः स्यादौ द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयो २ संज्ञोपसर्जनयोर्नात्वं द्वि
र्नामकश्चित् द्विः द्वौ द्वयं द्वावतिक्रान्तोऽतिद्विः प्रधान्यात् परमद्वौ त्रिशब्दोनित्यं
बहुवचनान्तः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रेस्त्रयः त्रिशब्दस्यायजादेशो भवति
त्र्यः
नामिपरे नरस्त्तविधिरत्र परमत्रयाम् इदं त्रस्य व वक्तत्रयाणाम् कतिशब्दोनित्यं
त्यं बहुवचनान्तः। उतेः संख्यार्थस्य त्वं नाजुस्शसोर्लुक् प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं १९

नयाति लुकिजव्धिमितं कति कति कतिभिः कतिभ्यः कतिभ्यः कतीनां कतिषु औ
डुलोमीः औडुलोमी औडुलोमाः लोम्नोपत्येषु बहुष्वकारः औडुलोमिं औडुलो
मी उडुलोमान् वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वातप्रमीं वातप्रमीन् वात
प्रम्या वातप्रमीभ्याम् वातप्रमीभिः वातप्रम्यां वातप्रमी एवं पपी ययादयः
क्विवन्तवातप्रमीशब्दस्यामिशशिङौ च विशेषः वातप्रम्यं वातप्रम्यः वातप्रम्यि
यौ वाऽऽति बहुः श्रेयस्योयस्यसबहुश्रेयसी बहुश्रीर्ह्रावीयस्यान्त्ययांतस्यनद्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वः ईदूदन्तस्य य्वस्थानभिन्नस्य स्त्र्याख्योपसर्जनत्वेपि स्त्रीकार्यं वक्तव्यं ह्रस्वेपः सेर्लोपः।
हल्ङ्यान्ताद्दीर्घान्ताच्च परस्य सेर्लोपः वह्वश्रेयसी वह्वश्रेयसौ धेर्ह्रस्वः य्वस्थानवर्ज्जनयो
रीदूतोः स्त्रीशब्दस्य च स्त्रियां धौपरे ह्रस्वो भवति ह्रस्वविधानसामर्थ्याद्धावितिनहे वह्वश्रे
यसि वह्वश्रेयसी वह्वश्रेयसीन् ङितामट् स्त्रियामीकारान्तादूकारान्ताच्च ङितामडा।
गमो भवति वह्वश्रेयस्यै वह्वश्रेयस्याः वह्वश्रेयसीनां स्त्रियां योः इवर्णान्तादुवर्णा।
न्ताच्च स्त्रियां वर्त्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः आमादेशो भवति वह्वश्रेयस्याम् अनीत्वं नत्वान्नसि। २०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लोपः प्रतिलक्ष्मीः शेषं वक्तृश्रेयसीवत् सुश्रीः योर्धातोरियुवौ स्वरे धातोरिवर्णोवर्णो।
योरियुवौ भवतः स्यादौ स्वरे परे सुश्रियौ सुश्रियः एवम् सुधीवर्ज्जमादयः सेनानीः।
योर्वा अनेकस्वरस्य नाम्नो धातोः इवर्णोवर्णयोर्यकारवकारौ भवतः स्यादौ स्वरे धातो। वरे
रवयवसंयोगः पूर्वो यस्मान्न स्यात् न सोपपदस्य अनेकस्वरस्य चेडुपसर्गकारक पूर्वस्यैव ना
न्यपूर्वस्य वर्षाऽकरहन् पुनर्पूर्वभूस्वाद्यादन्यभूश हस्वस्य धीश हस्य चन सेनान्यौ से
नान्यः नियः नीधात्वाडुत्तरस्य ङे राम् आदेशो भवति सेनान्याम् एवं प्रधीः सुनी ग्रामणी पद

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰
२२
21

यः धातुनासंयोगाद्विशेषणादितिकिं उन्न्यौ उपसर्गकथकपूर्वस्यापिकिंपरमनियौ हेपर

मनीः स्त्रुइच्छियैशेषंवत्स्त्रीवत् कुमारीमिच्छन् कुमारीवाचरन् कुमारीना हसेपःसेर्ह्लो

पः इतिसिलोपः कुमार्यं कुमार्यौ कुमार्यः शेषंवत्श्रेयसीवत् एकदेशविकृतस्यानन्य

त्वात् ङाप्त्वेसखा सखायौ सखायः हेसखीः सखार्यं सखायौ सख्यः सख्या सखे स

ख्युः सखेनवर्जनेनेमखोस्त्वमिच्छति सखीः सख्यौ सुतमिच्छतीतिसुतीः सुत्यौ खोनीम्र्याहृ

नया देशाम्यांउःस्यङ्ङः सख्युः सत्युः नकाराश्या नजाद्दूर्णादपि लूनमिच्छतीतिलूनीः २१

ल[illegible]णा हुः क्रोणौ लग्वः ग्रामंप्रणीमंवेछतीतिग्रामणी ग्रामण्यौ ग्रामण्युः क्रोष्टारौ क्रोष्टारः।
म्यौ प्रणीम्युः शुद्धं पवं वेछतीतिशुद्धीः पवीः हातृयादेशात्वाष्ट्रा कोष्टुना क्रो
ष्टियः पक्षियः शेषंसुधीवत् हूहूः हूहौ हूहूः हूहूं हूहून् शेषंवत्प्रमादिनम्पर
वंहम्भ्र अतिचमूः हे अतिचमु वर्णक्रमेयसीवत् खलपूः खलप्वौ खलप्वः हे खल।
पूः एवमन्यलूसहादयः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः एवंहूंस्वभ्र कटप्रू दम्भूका
राभूपरमत्वादयः वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः वर्षाभ्वम् वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः एवंकर्मे।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰
२२
22

पुनर्भूः हन्मृशेंतय सेरा ऋकारान्नाम्नपरस्यसेराभवतिसचङित पिता पञ्चस्वृ ऋकारस्या
रभवति पञ्चस्व पितरौ पितरः येरर् ऋकारस्ययेरर्भवति सचङित हेपितः हेपितरौ
रौ हेपितरः पितरं पितरौ पितॄन् नोङङः पितृङौ ऋकारस्यारभवतिङौपरे पितरि
एवंजामातृभ्रात्रादयः ना नरौ नरः नवीनामिदीर्घः नृणां नृणांहेनः शेषंपितृ व
त् स्तृतार सकारान्तप्रत्ययसंवन्धिनःऋकारस्यारपञ्चस्व कर्ता कर्तारौ सेचौ खोमीभ्याह
नैः कैदशौभ्यार कर्तारौ कर्तॄन् एवंमङ्गान्तनप्त्रि नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ मिञ्चर्तीजित्स्तृनीः २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गां ऋजयः क्रोष्टुशब्दस्य पुंसि पञ्चस्वधिषु स्त्रियां चान्तवद्रूपम् क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः ।

हे क्रोष्टो क्रोष्टारम् क्रोष्टारौ क्रोष्टून् तृतीयादौ स्वरादौ तु वा क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना क्रो

ष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः हूस्वनाह्रस्वसंज्ञीविधिः सानित्यानित्ययो नित्या

मध्ये र्नित्यविधिर्बलवान् क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः सखापदमाह कामे ने नस्सहवर्त्ते

नेसेः सखायौ सखायः स्मृतार्दर्लेदीर्घेयेन सखाजेः सखायौ सखायः हे सखे सखायौ

न्यादि रेस्भिः रैशब्दस्याकारो भवति सकारभकारौ विभक्तौ सुराः सुरायौ सुरायः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सि॰
२३

23

वर

स्वराभ्यां स्वराषु ओरौः ओकारस्यौकारो भवति परश्चस्य गोः गावौ गावः आम्शसि

ओकारस्यात्वं स्यात् अमि शसि परे गाम् गावौ गाः स्मृतङः शम्भुर्येन स स्मृतेोः स्मृतौ

वौ स्मृतावः स्मृतामित्यादि स्रोः स्रावः स्रोभ्यामित्यादि इति स्वरान्ताः पुंलिंगाः आपः

आदन्तादावन्तान्सेर्लोपो भवति गङ्गा औ आदन्तादावन्तात्परऔ ई भवति गङ्गे गङ्गाः

थिरी आदन्तादावन्तात्परो थिरीर्भवति हे गङ्गे गङ्गाम् गङ्गे गङ्गाः टौसेरे आदन्तस्या

वन्तस्य टौसोः परयोरेत्वं भवति गङ्गया ङिंतां पट् आदन्तादावन्तात्परेषां ङेङसिङ

२३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सङ्ज्ञीनांयडागमोभवति गङ्गायै: गङ्गायाः याम्ङे याद न्नादावन्नात्परस्यङेरामादे।

धाराशाला

शोभवति गङ्गायाम् गङ्गयोः गङ्गासु एवंश्रद्धामेधाडुर्गादयः अम्बार्थानांह्रस्वः

एषां धौङ्ह्स्वः हेअम्ब हेअक्क हेअल्ल शेषंगङ्गावत् पटोस्त्र्यावन्नामसर्वादे

परस्यपटःस्यडागमोभवति पूर्वस्यचायोऽकारः सर्वस्यै सर्वस्याः २ सर्वासाम् स

र्वस्याम् शेषंगङ्गावत् एवंविश्वादयश्चावन्ताः जरायाजरसौ जरेंजरसः जराः इत्यादि

दिक्समासेवहुव्रीहौसर्वादेर्वासर्वकार्यम् दक्षिणपूर्वस्यै दक्षिणपूर्वायै दक्षिण

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं.
२४
२५

पूर्वास्याः २ दक्षिणपूर्वस्याम् दक्षिणपूर्वायां पंचम्यन्तरपूर्वा यन्तरस्येशालायै जाद्या।
यै इत्यर्थः षपुरीत्युक्ते नैहयन्तरायै नगर्यै द्वितीयस्यै द्वितीयायै इत्यादि एवं नासि
या नासिकाया नस नसः नसा नोभ्यां नोभिरित्यादि पदे पंचसु चगंगावत् निशाया। षन्नायाः पद पदः पद
निश निशः निशा छशाषराजादेः षः छकौ न्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य राज यज पदस्याम्
मृज सृज भ्रस्ज व्रश्च भ्राजादेश्च षकारो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदान्ते च
षोडः निड्भ्यां निड्भिः निड्सु निट्सु निशासु केचित्तु धातोरेव षत्वमाहुस्तन्म २४

खसेचपास्मानारति

ते ऽसे जवा इति जकारः नीभ्यां नीभिः भ्रुवं नीभ्रु नीष्व गोपाः सोमपावत्
भ्रुवः भ्रुवौ भ्रुवः भ्रुवम् शसि भ्रुवः भ्रुवा इडङ्याम् स्त्रियां वर्त्तमानाभ्यामिका
रोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानां वा ऽऽगमो भवति भ्रुवै भ्रुवे भ्रुवाः भ्रुवः स्त्रियां
योः भ्रुवां यजागमाभावे आमोप्यभावः भ्रुवे एवं मनिभूतिरुच्यादयः धेनुरज्वादा
योप्येवं ज्ञेयाः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृवत् स्त्रियां वर्त्तमानयोस्त्रिचतुरः शब्दयोः
स्तिसृचतसृ इत्येतौ आदेशौ भवतो विभक्तौ ऋकारस्य ऋकारवत् ततो रऋकारात्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं. २५

भवन्ति सेरणधेरौ॥ भवन्तः तिस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः न तिसृचतसृ इति नामि दीर्घः तिसृणा
म् स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह प्रियास्त्रयस्त्रीणि वा यस्याः सा प्रियत्रिः ङित्व
त् आमि प्रियत्राणां यदा स्त्रियां सख्यौ लिङ्गान्तरे गोत्यो न दे नौ स्तः प्रियास्तिस्रो यस्य सप्रि
यतिसा धेरः हे प्रियतिसः प्रियतिस्रौ प्रियतिस्रः नाम्यासो हर्लोपः प्रियतिस्रं प्रियतिस्रः प्रियाति
हे प्रियत्रे हे प्रियत्रे
स्रो यस्य तत्कुलं प्रियत्रि कुलं नन त्रिमित्तमित्यस्यानित्यत्वान्न दे प्रियतिसृ प्रियतिसृ
णी प्रियतिसृणी टादौ स्वरे वा टादाविति पुंवद्भावः प्रियतिसृणा प्रियतिस्रा प्रियतिस्रे प्रि २५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पतिश्शतो हेरमेसन्यायद्वे २ द्वाभ्यां २ द्वयोः हसेपः सेर्लोपः नदी नद्यौ नद्यः हेनदि
नदीं नद्यौ। नदीः ङितामट् नद्यै नद्याः नदीनां नद्यांएवंब्राह्मणीसखीकुमारीगौर्या
दयः लक्ष्मीः ईनीवंतत्वान्नसेर्लोपः धोर्ह्रस्वः हेलक्ष्मि शेषंनदीवत् एवमवीतं।
त्रीतरीप्रभृतयः ईवंत्वान्नसेर्लोपः स्त्री स्त्रीभ्रुवोः स्त्रीश हस्यम्हश हस्यचेयुवोभवतः
स्यादोस्वरेपरे स्त्रियौ स्त्रियः हेस्त्रि वाम्शसि अमिशसिचपरेस्त्रीश हस्यवाइयभव
ति स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियै स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रियि स्त्रियोः।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं. २६ 26

स्त्रीषु स्त्रीमतिक्रान्तोऽतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ यणौऽनभावोऽत्वनङ्गिः पूर्वसवर्णः पुंसि वाध्यते स्त्री

वेनुमाचस्त्रीशब्दस्यापि न्यवधार्यनेत्तो अति स्त्रयः हे अतिस्त्रे हे अतिस्त्रियौ हे अतिस्त्रयः

अतिस्त्रियं अतिस्त्रिम् अतिस्त्रियौ अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा अतिस्त्रये अतिस्त्रेः २

अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणाम् अतिस्त्रौ अतिस्त्रियोः अतिस्त्रिषु उभयोः कारेऽचनित्यं स्याद

म् शसोस्तु विभाषया रयादेशस्तु नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्तु पूसर्जने क्लीवेनुनम् अति।

स्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणा अतिस्त्रये अतिस्त्रिणे अतिस्त्रिणां अतिस्त्रेः २६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अतिस्त्रियोः अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रिणाम् अतिस्त्रौ अतिस्त्रिणि स्त्रियांनुश
येणपुंवत् स्त्रियं अतिक्रान्ता अतिस्त्रिः शस्स्त्रीत्वाभावान्नः पुंसः अतिनन्नत्वं अतिस्त्रीः
अतिस्त्रियाः स्त्रुस्त्र्यां अतिस्त्रियै अतिस्त्रिये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रीणां अति
स्त्रियां अतिस्त्रौ अनीदंतत्वाभावात्सेर्लोपः स्त्रीः श्रियौ श्रियः वेयुवः स्त्रियांवर्त्तमानादि
युवन्तात् ङितां संज्ञा गमे भवति स्त्रीं विना श्रियै श्रिये श्रियः श्रियाः इयुवन्तादामो
नुड्वा स्त्रियास्तु नित्यम् श्रीणाम् श्रियां श्रियि श्रियाम् एवं न्धीह्रीप्रभृतयः प्रधीश

एवंकृत्पत्तयः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि.कौ.
२०
27

ह्रस्वलक्ष्मीवद्रूपम् केषांचिन्मते तु पुंवत् प्रकृष्टाधीरितिविग्रहे तु लक्ष्मीवत् त्रमिश्र

स्त्रियप्रध्यं प्रध्यः सुष्टु धीर्यस्याः सुष्टु ध्यायतीति विग्रहे तु धीः श्रीवत् केषांचिन्मते तु पुं

वत् सुष्टुधीरितिविग्रहे तु श्रीवदेव ग्रामणीः पुंवत् एवं खलप्वादयः न्त्रणीर्दपः न

कारान्ताहकारान्तादणन्तान्ताच्च स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति क्रोष्ट्री क्रोष्ट्र्यौ क्रोष्ट्र्यः वधूज

म्बादयोवत् पुनर्भूः पुनर्भ्वौ हे पुनर्भु पुनर्भूणाम् पुनर्भ्वाम् भेकोपुनर्नवा।

यो स्त्री वर्षाभूः दर्दुरे पुमानिति ग्रादवः हे वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः स्वयंभूः पुंव २०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न नकारान्तसंख्यायाः स्वसृ तिसृ चतसृ ननान्दृ दुहितृ यातृ मातृभ्यश्च नेवायोमा

तापितृवत् स्वसा कर्त्तृवत् शासिमान्तः स्वसृः रांपुम्वत् गौः पुम्वत् नौग्लौवत् इति।

स्वरान्ता स्त्रीलिङ्गाः अतोम अकारान्तान्नपुंसकलिङ्गात्परयोः स्यमोरम्भवति कुलम्

ईमौ नपुंसकलिङ्गात्परऔ ईकारमापद्यते कुले जश्शसोः शिः नपुंसकलिंगात्परयोः ज

श्शसोः शिर्भवति नुमयमः नपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ परे यमप्रत्याहारान्त।

स्यनतुभवतिमिदंस्यात्स्वरात्परो वक्तव्यः नोपधायाः नांतस्योपधाया दीर्घो भवति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शेषंचपंचस्वपिपुनामिचद्दतिचनकुलानि हेकुल शेषंदेववत् एवंमूलफलादयः अ
न्वादेः अन्वादेशेनीवात्वरयोस्समोस्त्वंभवति शकारःशित्कार्यार्थः अन्यत्र वावसाने
अवसानेवर्त्तमानानांकसानांजत्वमभवंति चपावा अन्यद अन्ये अन्यानि अन्यादेर्थे
र्लोपेन हेअन्यत् हेअन्यद् अन्यतरत् इतरत् कतमत् एकतरस्यात्त्वन एकतरम्
शेषंसर्ववत् जरसादेशेसन्निपातपरिभाषयानजरस अजरम अजरसी अजरे अ
जराणि ह्रस्वमहन्नोर्धोदीर्घःशौच ह्रस्वान्तस्यापुंसः ह्रस्वमहच्छहस्यचदीर्घोभवति। २८

त्वा

पश्यस्वेति श्नुमश्च अजरांसि अमिल्लकोपवादमम्भावं वाधिं परत्वणीनाम् अपि प्रा।

न्निपातपरिभाषयान लुक् अजरस अजरम् अजरसी अजरे अ हेमघो पद्मा।

राणि शोषंखम्बत् हृदयोदकास्यमांसानां हृद् उदन् आसन् मांस हृदी प्रिय

हृये हृदयानि हृदयम् हृदये हृदयानि हृन्दि हृदा हृद्भ्याम् हृद्भिः उदकम्।

उदके उदकानि उदानि उद्ना उद्भ्यां आस्यानि आस्ना आसभ्यां मांसि मांसो मा।

नस्याभिन्यादि नपुंसकस्य ह्रस्वः श्रीपं कुलवत् नपुंसकान्स्यमोर्लुक् अस्थि द।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं. सि.
२९
29

णां नपुंसके धोवा गुणः हेऽस्थि हेऽस्थे नामिनः स्वरे नामन्नस्य नपुंसकस्य नुमागमो
भवति स्यादौ स्वरादौ अस्थिनि अस्थीनि अच्चास्थ्नां सशादौ अस्थ्यादीनां नुमागमो भ
वति इकारस्य चाकारः टादौ स्वरे अल्लोपः स्वरे म्वयुक्तात् टादौ अस्थ्ना अस्थ्ने अस्थ्नः
अस्थ्नोः अस्थ्नि वेद्यो अस्थि अस्थानि एवं दधिसक्थ्यादिशब्दाः तदन्तस्यापि कतर
यास्थ्ना अतिदध्ना वारि वारिणी वारीणि आमि नुट् वारीणाम् ग्रामजरसी अजरे ये
दादुत्तमांसं नंत्वं पुंवद्वा प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये यदुक्तं पुंस्कं नाम्यन्तं नपुंसकं स्य यदीर्घो भवति।

भवति ग्रामण्य ग्रामणिना ग्रामण्ये ग्रामणिने ग्रामण्याम् ग्रामणीनाम् प्रधि प्रा-

ध्या प्रधिना सुधिया सुधिना इत्यादि मधु मधुना मधुने हे मधु हे मधो एवं मा-

न्वादयः सानु सानुनी सानूनि स्नूनि सानुना स्नुना प्रियक्रोष्टु प्रियक्रोष्टुनी प्रियक्रो-

ष्टूनि प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्ट्रे प्रियक्रोष्टवे प्रियक्रोष्टुने प्रियक्रोष्टुः प्रिय-

क्रोष्टो प्रियक्रोष्टुनः इत्यादि खलपु खलप्वा खलपुना एवं खलप्वादयः धातृ धातृणी ।

धातॄणि हे धातृ हे धातः धात्रा धातृणा एवं ज्ञातृकर्त्रादयः ह्रस्वादेशसन्ध्यक्त

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ कौ॰ ३०

३२

राणामिकारोवक्तव्यो अतिरि अतिरिणा अतिरिणे अतिरिभ्याम् अतिरिभ्यः अतिरीणा
म् अतिरासु प्रद्यु प्रद्युना प्रद्युने इत्यादि इतिस्वरान्तानपुंसकलिंगाः अनडुह्शब्द अ-
नडुहः शौपञ्चस्वाचागमो भवतीकारेनर्थपिंतिवा सावनडुहः अवडुहः सौनुम् संयो
न्तस्यलोपः स्यादौरसे पदान्ते च समभिव्यस्यरान्त अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः यावम्
द्वस
चतुरनडुहोर्धावमागमो भवति हे अनड्वन् वसां रसे वसस्त्रंसधं अनडुहां दत्तंभ
तिरसे पदान्ते च अनडुद्भ्यां अनडुत्सु दादेर्धः आद्योच्चारणे दादेर्धातोर्हकारस्य ३०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

घत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च स्वरसे पदान्ते च ॥ आदिजबानां झभान्तस्य झभाः स्ध्वोः
धातोर्झभान्तस्यावयवस्यादौ वर्त्तमानां जबानां झभा भवन्ति सकारे ध्वशब्दे च भकारे
परे पदान्ते च ॥ धुक् धुग् दुहौ धुग्भ्यां धुक्षु ॥ अवयवस्य किम् गर्दभमाचष्टे गर्दभय
ति गर्द्धप् ॥ हो ढः ॥ हकारस्य ढत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नः स्वरसे पदान्ते च ॥ लिट्
लिड् लिहौ लिड्भ्याम् लिड्भिः लिट्सु लिढत्सु ॥ द्रुहादेर्वा ॥ द्रुह मुह स्नुह स्निहां
घत्वं वा भवति ॥ नाभावः ॥ इयं इमौ इमान् ॥ अनन्तौ सौः ॥ इदमोऽनादेशो भवति टौसौः ॥ घने

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ष्टं॰ ३१ 31 न सूत्रः सकारेभकारेस्वपरेइदमदसोऽकारोभवति हलन्तस्य आभ्यां भिस् भिस् इदमद

सोर्भिसभिसेवभवतिनन्नुभकारस्याकारः एभिः अस्मै अस्मात् अस्य एषां अस्मिन् अ

नयोः एषु इदमोन्तदोरन्वादेशद्वितीयाटौस्स्वेनवक्तव्याः एनं एनौ एनान् एनेन

एनयोः एनयोः किंचित्कार्यंविधातुमुपात्तस्यकार्यांतरंविधातुंपुनरुपादानमन्वादे-

शः यथा अनेनव्याकरणमधीतमेनंछंदोध्यापय नोपधायानाम्नोनोलोपःराधौ

राजा राजानौ राजानः हेराजन् राजानं राजानौ अल्लोपोऽनः राज्ञः राज्ञा राजभ्यां न ३१

सलोपशेन विभक्तिकार्यं राजभिः राजनि ॥ राज्ञि राजसु एवं वृषादयः यज्वनः आ
त्मनः आत्मना प्रतिदिवा प्रतिदिवानौ अल्लोपे कृते य्वोर्विहसे धात्वोरिदुतोर्दीर्घो भ
वति रेफवकारयोर्हसपरयोः पदान्ते च प्रतिदीव्नः प्रतिदीव्ना श्वादेः श्वादेर्वे उत्वं श्वा
नोति शसादौ स्वरे ईपी कारे शुनः शुना श्वभ्यां यूनः यूना युवभ्यां मघवा मघवा
नौ मघोनः मघोना अर्वणस्त्रसावनञः नञा रहितस्यार्वनंतस्य तृ रत्यनादे
शः स्यान्नतु सौ श्रितो नुम् उकारानुबंधस्य ऋकारानुबंधस्य च नुमागमो भवति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सू॰
३२
32

पुंसिपंचस्व अर्वा अर्वंतौ अर्वन्तः अर्वन्तम् अर्वन्तौ अर्वतः अर्वता अर्वद्भ्याम् अनञः

किम् अनर्वाणौ असौ किम् अर्वा इनोत्सं चसं पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् शब्दानामि

कारस्य आकारादेशो भवति पुंसिपंचसु शेषे च थो नट् पथिमथ्योस्थस्य नुट् स्यात् पुंसि।

पंचसु शेषे च आ सौ पथिमथि ऋभुक्षां टेरात्वं भवति सौ पंथाः पंथानौ पंथानः हे

पंथाः पंथानम् पंथानौ पथां टेः पथिमथि ऋभुक्षां टेर्लोपो भवति शसादौ स्व

रे ईपो कारे च पथः पथा पथिषु एवं मंथाः ऋभुक्षाः स्त्रियां नान्त्वादीप् सप ३२

सुपथी

थी॑ अनसुहो सः क्लीबे सुपथिवनम् थोन पुंसकानां तस्य लोपो वा हे सुपथिन् ।

हे सुपथि सुपथी सुपंथानि इनांशोसौ वृत्रहन् पूषन् अर्यमन् इत्येषां शौ ।

सौ चायौ परे उपधाया दीर्घो नान्यत्र दंडी हे दंडिन् दंडिनौ एवं मुशालिन् हलि

न् यशस्विन् वाग्मिन् प्रभृतयः वृत्रहा वृत्रहणौ हनो घ्ने हंतेर्हकारस्य घत्वं

भवति नकारे ञिणिति च परे घसंयोगे णत्वं न हत्र वृत्रघ्नः वृत्रहभ्याम् एवं पूषन् ।

अर्यमन् संख्याशब्दाः पंचन् प्रभृतयो बहुवचनांता स्त्रिषु सरूपाः जस्शसो ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं.सू.
२२
33

लुक् षकारनकारांतसंख्यायाः परयोर्जश्शसोर्लुग्भवति पंच २ पंचभिः स्नः
षकारनकारांतसंख्यायाः परस्यामोनुडागमो भवति पंचानाम् परमपंचानाम्
गौणत्वेन लुक् नेष्टो प्रियपंचा प्रियपंचानौ प्रियपंचानः प्रियपंचानम् प्रिय
पञ्चः एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः अष्टनोऽडो वा अष्टनशब्दात्परयोर्जश्श
सोर्वाडौ अष्टौ अष्ट अष्टौ अष्ट वास अष्टनः सकारभकारादिषु विभक्तिषु वाऽऽ
त्वम् अष्टभिः अष्टाभिः अष्टभ्यः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः अष्टाभ्यः अष्टानाम् अष्टसु २२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्टासु प्राधान्ये परमाष्टौ प्रियाष्टा प्रियाष्टानौ प्रियाष्टानः प्रियाष्टः प्रियाष्टा प्रि।
याष्टाभ्याम् प्रियाष्टौ एजन्नवन्तसर्वेहाहावक्त्वापरहसेसुगण सुगणौ सुगणः
सुगणट् सुसुगणट्त्सु सुगण रसुगणसुभुजन भुक् भुजौ भुग्भ्याम् भुक्षु रा
कू राग राड्डौ राद्धः राड्भ्याम् राट्सु सकं कुप सकु कुव सक कुभौंसक कुब्भ्याम्
सक कुप्सु यजेः पंचसु नम नसमासे इति च द्विषाम् दिशादृश स्पृश दधृषु।
ऋत्विज् कुंचयुं जसवज प्रंच उष्णिहां कुत्वं भवति स्याद्दोरसेपदांतेच पक्ष् 9

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सू॰
२४
34

ञ्जौ युञ्जः खञ्जः युजः समासेत्व सयुक् चौंकुः चवर्गस्य कवर्गो भवति धातोर्झसे परे ना
न्तस्य चरसे पदांते च समाधार्थस्य युजेः नुम न युक् खन खञ्जौ खञ्जः खन्भ्याम् खन्त्सु छ
शषराजादेःषः सम्राड् सम्राट् सम्राजौ देवट् देवड् देवजौ परिमट् परिमजौ वि
श्वसट् विश्वसजौ विश्वस्यवसुराटोर्दीर्घः विश्वावसुः विश्वाराट् विश्वराजौ विश्वरा
ड्भ्याम् विश्वाराट्सु विश्वाराट्त्सु स्कोराद्योश्च संयोगाद्योःसकारककारयोर्लोपो
भवति धातोर्झसे परे नान्तस्य चरसे पदांते च भट् भड् भज्जौ भट्सु भटत्सु चसाषः २४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वनिमित्ताभावात् षाससन्त्वे स्कारागमश्च दृट् दृड् दृशौ विभ्राट् विभ्राड्भ्याम् ऋ
त्विक् ऋत्विजौ ऋत्विक्षु ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्क्षु नः त्यदादेस्तस्य सत्वं भवति सौ
परे स्यः त्यौ त्यस्यः नौ ते प्राधान्ये परमस्यः संज्ञायां गौणत्वे चान्त्वसत्वेन त्यद् त्या।
दौ अतित्यद् अतित्यत् अतित्यदौ यः यौ ये एषः एतौ एते एतम् एतौ एतान्।
अन्वादेशे एनम् एनान् एनेन एनयोः अग्निमद् अग्निमथौ अग्निमद्भ्याम्
अग्निमत्सु अन्यच्चत्वतीति क्विपि हन्ते नो लोपः धातोर्हसान्तस्योपधायास्तस्य न।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰पू॰ ३५ 35 कारस्यलोपोभवति क्विंतिपरे पूजार्थाञ्चतेर्नेनानित्युपपदात् क्रुञ्चेः क्विपिन क्रुङ्
क्रुञ्चौ क्रुङ् खत्रु क्रुङ् षु प्राञ्चेः पुंसिपंचस्वनुम् दिशाम् प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः
प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ यचे चेदी घेश्च नलोपिनोञ्चतेरकारस्यलोपः पूर्वस्यचदी
र्घः शसादौस्वरेनद्विन यस्वरयोरीपी कारेच प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम्
प्रत्यक्षु तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिरश्चादयः पूजार्थेन तिरश्चादयोनिपात्यंतेशसा
दौस्वरेनद्विनयस्वरयोरीपीकारेच तिरश्चः तिरश्चातिर्यग्भ्याम् तिर्यक्षु उदङ् ३५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उदग्भ्यो उदीचः उदीचा उदग्भ्याम् उदक्षु पितरमञ्चतीति पित्रङ् पित्रञ्चौ अतो।
दीर्घो न पितृचः पितृचा पितृग्भ्याम् पितृक्षु सध्र्यङ् सध्रीचः सम्यङ् समीचः स
मीचा प्राङ् प्राञ्चौ प्राचः पूजायां तु प्रत्यञ्चः प्रत्यंचा प्रत्यङ्भ्याम् प्रत्यङ्क्षु प्र
त्यङ्क्षु प्रत्यङ्षु उदञ्चा उदङ्भ्याम् तिर्यञ्चः तिर्यञ्चा तिर्यङ्भ्यां पित्रञ्चः पि
त्रङ्भ्याम् सम्यञ्चः सम्यञ्चा सध्र्यञ्चः प्राञ्चः अमुमञ्चतीति अमुमुयङ् अमुमु
यंचः अमुमुयग्भ्याम् अदमुयङ् अदद्र्यङ् सहादेः साद्रिरनेने अदशब्दस्य अम्।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰
पू॰ ३६
36

मुदस्यादेशः पुनः अदमुदस्यादेशः पुनः अदद्रिआदेशाः प्रजायान्तु अमुमुयङ् अमुमु।
यञ्चः अमुमुयञ्चौ अमुमुयङ्भ्याम् अदमुयञ्चः अदद्र्यञ्चः मरुत् मरुद्भ्याम् त्रितो
नुम् न्स्यम्महतोधोदीर्घः सौ च महान् महान्तौ महान्तः हेमहन् द्विरुक्तानां जक्षा
दीनां शान्तर्नुमनशौ वा ददत् ददतौ एवं जक्षत् जाग्रत् दरिद्रत् चकासत् शास
त् प्रभृतयः अत्वसोः सौ अत्वन्तस्याधात्वसन्तस्य चोपधाया दीर्घो भवति सावधौ
भवान् भवन्तौ हेभवन् चन्द्रमाः चन्द्रमसौ अथात्वसन्तस्य किं पिण्डं ग्रसते पिण्ड। ३६

ग्रः चीवराणिवस्तेऽसौ चीवरवः चीवरवसौ शत्रंतस्यन्तुअत्वंतस्याभावान्नदीर्घः

भवन् भवंतौ पचन् पचंतौ दीव्यन् धीमान् हे धीमन् धीमन्तौ मघवान् म

घवंतौ मघवद्भ्यां गुप् गुब् गुब्भ्यां ताहक् ताहशौ ताहक्षु एवंयाहगादयः

नशेःकोवापदांतेस्यादौ झसेच नक् नग् नट् नड् नशौ नग्भ्यां नड्भ्यां नक्षु न

ड्सु नट्त्सु विट् विड् विशौ स्पृक् स्पृग् स्पृशौ घृतस्पृक् उदकपूर्वस्यनकुत्वं

उदकस्पृट् दधृक् दधृग् दधृषौ दधृषः दधृक्षु रत्नमुट् रत्नमुषौ रत्नमु।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

बं·सू·
३८
37

ङ्गां रत्नमुड्न्स रत्नमुड्न्स षष्षशब्दोनित्यं बहुवचनांतास्त्रिषुसदृपः जश्शसोर्लुक्

षट् षट् षड्भिः षड्भ्यः ह्लः उकारोणोमभवति नामिपरे षण्णां षट्सु षट्त्सु परमष सू २

ण्णां गौणत्वेन प्रियषट् प्रियषषौ प्रियषषः प्रियषषां दोषां दोषौ दोषांदीनांरोभव

तिरसेपदांतेच दोः दोषौ शसादौवा दोषन् स्तः षकारणकारसंयोगेस्तरन्यदा

रम्भवति दोस्सः दोषः दोर्भ्यां दोषभ्यां दोर्भिः दोषभिरित्यादि विसर्गोनुम् स्था

निकानुस्वारव्यवधानेपिष्विलान्यरस्मात्सस्य षः दोःषु दोष्षु दोषसु योर्विहसे। ३८

पिपठीः पिपठिषौ स्कोराद्योश्च नट् नड् नहौ नट्त्सु नट्सु गोरट् गोरड् गो

रहौ नत्तरहोः संयोगांतस्य लोपः इत्येके नक् नग् नह्य गोरक् गोरग् का।

लोपो कुत्वमसिद्धम् पिपक् पिपग् पिपठौ पिपठः एवं विवक् विवग् दिधा।

क् दिधग् दिधहौ सुपीः सुपिषौ सुपिषः सुपीषु सुपीष्षु एवं सुतूः सुतुषौ

सुतूर्ष्षु विद्वान विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसोर्वदः व

सोर्वकारस्य उकारः स्यात् शसो दौस्वरे तद्धित यस्य मतघ्नीपो कारेच विदुषः।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सू॰
३८

३४

विदुषा विद्वद्भ्यां विद्वत्सु सेदिवान् वसोर्न्वेरुउभावः सेदुषः सेदिवद्भ्यां ऊषिवान्
ऊषुषः ऊषिवद्भ्यां ऊषिवत्सु शुश्रुवान् नधातोः स्विकरणस्यनोर्धातोरिवर्णोवा
र्णयोरियुवौ भवतः स्वरेपरे शुश्रुवुषः शुश्रुवद्भ्यां अपम हच्छेदसाहचर्यादधा
तोर्न्संयग्रहणे तेननिह सुहिन् सुहिंसौ सुहिन्भ्यां सुहिन्सु ध्वत् ध्वंसौ ध्वंसुन्
पुंसोसुङादेशः पुंसिपंचसु शौचपुमान् उकारोन्त्यादेशार्थः हेपुमन् पुंसः पुंभ्यां
पुंसु वेधाः वेधसौ हेवेधः वेधोभ्यां उशनसौ उशनसु पुरुदंशसु अनेहसांसेर ३८

धेर्डीभवति उशाना उशानसौ उसनसोवति धौनांननाग्रदंननावावाच्या संबोधने
नृशानसखिन्नपंसानंनथानमथाप्पदंनंमाध्यंदिनेर्वाष्टिगणांत्विगांतेनपुंसकव्या
च्चपदांवरिष्टः हेउशनन हेउशान हेउशनः उशानोभ्यां उशानःसु उशनस्त्व
सौसः अदसोदस्यसः सौ सरौ अदसः सेरोभवति असौदस्यमःमा अदसोमात्य
रस्यउऊश्चभवति अमूंजमी परीवज्रत्वे अदसपकारईभवति वज्रत्वेसति अमी
अमुं अमून अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् ।
CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सू॰ २९ 39

अमुष्य अमुयोः अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इति हसंता न्ताः पुल्लिंगाः ॥ नहो
धः नहो हस्य धो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्चरसे पदांते च उपानत् उपानद् उपा
हौ उपानहः उपानद्भ्यां उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिग्भ्यां द्यौः द्युभ्यां द्युषु गीः
गिरौ गिरः गीर्षु एवं पुर् धुर् आदयः चतस्रः प्रियचत्वाः प्रियचत्वारौ प्रियचत्वारः
हे प्रियचत्वाः इयं स्त्रियां इदमः स्त्रियामियं सौ इयं इमे इमाः इमां अनया आभ्यां ॥
अस्यै अस्याः अनयोः आसां अस्यां आसु अन्वादेशे एनां एने एनाः एनया एनयोः २९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्रक् स्रजौ स्रग्भ्यां स्रत्सु समित् समिद् समिधौ समिद्भ्यां सामित्सुः एवं नदादा

यः वाक् वाचौ वाग्भ्यां वाक्षु ककुप् ककुब् ककुभौ ककुब्भ्यां ककुप्सु त्वक् त्वग् त्व

चौ त्वक्षु ऋक् ऋचौ अपूर्वस्थानि त्यंवक्रू वच नान्तः आपः भिदपां अपादीनांद

त्वं भवति भादौ विभक्तौ अद्भिः अद्भ्यः अपां अप्सुादिक् दिशौ दिग्भ्यां दिक्षु त्विट्

त्विड् त्विषौ दृक् दृशौ सहजषाने इतिसजूः सजुषौ सजूर्भ्यां सजूःषु सजुष्षु

आशीः आशिषौ आशीर्भ्यां आशीःषु असौ अमू अमूः अमुया अमूभ्यां अमी

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं.पू.
४.
40

भ्यः अमुष्याः अमुयोः अमुष्यां अमूषु इति हसंताः स्त्रीलिंगाः स्वनडुत् स्वनडु
ही स्वनड्वांहि पुनस्तद्वत् शेषं पुंवत् वाः वारी वारि पुनस्तद्वत् वाभ्यां वार्षु उसे
विमलद्यु विमलदिवी विमलद्दिवि किमः के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशे ए-
नत् एने एनानि ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि हे ब्रह्मन् हे ब्रह्म अह्नः अहन् शाहस्य
सो भवति रसे मदौ नेच अहः अह्नी अहनी अहानि अह्ना अहोभ्यां कर्म कर्म-
णी कर्माणि एवं चर्मन् वर्मन् धर्मन् दंडि दंडिनी दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी स्र ४.

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्मीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहुवृत्र बहुवृत्रघ्नी बहुवृत्रहणी बहुवृत्रहा-
हाणि बहुपूष बहुपूषणी बहुपूष्णी बहुपूषाणि बहुर्यम बहुर्यमणी बा-
हुर्यम्णी बहुर्यमाणि असृक् असृजि शसादौ वा असन् असानि असना अस-
ष्णां ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जी ऊर्जि बहूर्ज्जीनुम् प्रतिषेधः अन्त्यात्पूर्वो वा नुम् बहूर्ज्जि
बहूर्ञ्जि त्यद् त्यत् त्ये त्यानि तत् तद् ते तानि यत् ये यानि एतत् एते एतानि ।
अन्वादेशः एनत् एने एनानि वेभिन् वेभिदौ वेभिदि सयदं नस्य शो जुम् चेति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सू॰ ४१
41

त चेच्छिदीचेच्छिदि गवाकृशदस्य तपाणिह्नौ वेर्चा गतिभेदतः असंध्यगगमात्नौचै

नेवाध्यिकशतंमतं १ स्यमस्तु प्तनवमङ्गादोषड्केस्य स्त्रीणिजश्शमोः चत्वारिंशे

षदशाहस्पाणीति विभावय गवाक् गवाग् गोअक् गोअग् गोक् गोग् ॥ ॥ ॥

गवाङ् गोअङ् गोङ् गोची गवांची गोअंची गोंची गवांचि गोअंचि गोंचि अ

चेदीर्घस्य इत्यनेनादेोअकारस्य लोपः पुनश्च परस्य अच्चत्ति नास्ति तिर्यक् तिरश्ची

तिर्यंचि तिर्यङ् तिर्यंची तिर्यंचि यकृत् यकृती यकृंति यकानि यकृन्नायकृताम ४२

कृद्भ्यां शकृत् शकृती शकृंती शकानि शक्ना शकभ्यां शकृद्भ्यां ददत् ददती द

दति ददंति एवं जाग्रदादयः वादीवेशान्तः अवर्णान्नाम्नस्स्पशतृवीनुमोकारे

ईपि च परे तुदंती तुदती तुदंति भात् भाती भांती भांति अप्ययोरान्नित्यं अप

त्ययप्रत्ययसंबंधिनो वर्णान्नाम्नस्स्पशतृर्नुम् नित्यमीकारे ईपि च पचत्

पचद् पचंती पचंति दीव्यत् दीव्यंती दीव्यंति स्वपत्यवस्वपी संज्ञपि दीर्घोनेस्प

केसंपिस्वयाभिदयां स्वद्भ्यां जगत् जगती जगंति महत् महती महांति घन्तुः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ पू॰
४२
92

धनुषीन्व एवैसस्यशेषो दीर्घः धनूंषि हविः हविषी हवींषि पयः पयसी पयांसि तेजः
तेजसी तेजांसि वचः पिपठीः पिपठिषी सयडंतशेषो नम्वत् पिपठिषि सुपम् सुपुंसी
५ सुमांसि अदः अमू अमूनि इति हसांता नपुंसकलिंगाः॥ ॥ त्वमहमिना सिसहि
तयोर्युष्मदस्मदोस्त्वमहमित्येतावादेशौ भवतः त्वं अहं युवां वा द्विवचने ह्यर्थवा
चिनोर्युष्मदस्मदोर्युवावावादेशौ भवतः विभक्तौ आमौ युष्मदस्मद्भ्यां परं ङेभ्याम्
भवति युवां आवां यूयं वयं जसा जसासहितयोर्युष्मदस्मदोर्यूयं वयं इत्येतावादे ४२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शौ भवतः यूयं वयं त्वन्मादेकत्वे युष्मदस्मदोस्त्वन्मदौ भवतः एकत्वेगम्यमा

नेष्याम्भौ युष्मदस्मदोष्टेरात्त्वं भवति अमिसकारोऽमिसचपरेत्वां मां युवां आवां

त्मदादेष्टेरत्वे कृते शसोमीति दीर्घंशसोनेवक्तवः युष्मान् अस्मान् त्वन्मदादेशेकृ

ते एटाड्ड्योः युष्मदस्मदोष्टेरेत्त्वं भवति टाड्ड्योः त्वयामयायुवाभ्यांयुष्माभिः अस्मा

भिः तुभ्यंमह्यंङया ङयासहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यंमह्यमेतौ भवतः तुभ्यं

मह्यं भ्यसस्शभ्यम् युष्मदस्मद्भ्यांपरोभ्यसःशभ्यम् भवति शकारोमकारादित्व

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सू॰ ४३

43

व्याद्यन्यर्थः तेनान्वैत्त्विन युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसिभ्यसोः स्तः ङसि सा हर्चोत्त्वं चम्या

भ्यसत् गृह्यते त्वत् मत् युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् तवममङसा ङसा

सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तवममौ भवतः तव मम युवयोः आवयोः सुडामः सा।

माकं युष्मदस्मद्भ्यां परः साम आकं भवति युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युव।

योः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमाने द्व्येकत्ववाचिनो युष्मदस्मदोस्समा

सार्थोन्यसंख्यत्वेपि युवावौ त्वमदावपि ॥ सिजसि ङे ङस् त्वपरतः आदेशाः स्युः ४३

सैदेवनेत्वाहौ यूयवयौ नश्च महौ नवममावपि २ एते परत्वाद्यत्वे युवावौ वि
षये स्वके त्वन्मदौ वापि वाधंते पूर्ववद्द्विषये स्वके २ ह्येकसंख्याः समासार्थो
वह्वर्थे युष्मदस्मदी नयो रद्व्येकतार्थत्वान् युवावौ त्वन्मदौ न च ४ त्वां मां।
-वातिक्रांतस्तिविग्रहे अतित्वं अत्यहं गौणत्वेपि युष्मदस्मदोः त्यदाद्यत्वं
भवति अतित्वां अतिमां अतियूयं अतिवयं अतित्वां अतिमां अतित्वां अ
तिमां अतित्वान् अतिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ऋ॰
४५
४५

तित्वाभिः अतिमाभिः अतित्वभ्यं अतिमह्यं अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अति।
त्वभ्यं अतिमभ्यं अतित्वत् अतिमत् अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अतित्वत् अति
मत् अतितव अतिमम अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वाकं अतिमाकं अतित्व
यि अतिमयि अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वासु अतिमासु युवां आवां वा अतिक्रां
तइतिविग्रहे सिजसङेङस्सुपरतः आवत् अन्यत्रयुवावौ अतित्वं अत्यहं अति।
युवां अत्यावां अतियूयं अतिवयं अतियुवां अत्यावाम् अतियुवान् अत्यावा। ४५

न् अतियुवया अत्यावया अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवाभिः अत्यावाभिः
अतितुभ्यं अतिमह्यं अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवभ्यं अत्यावभ्यं अति-
युवत् अत्यावत् अतितव अतिमम अतियुवयोः अत्यावयोः अतियुवाकं अत्या-
वाकं अतियुवयि अत्यावयि अतियुवासु अत्यावासु युष्मानस्मान्वाऽतिक्रांति इ-
ति विग्रहे सिजसेङ्ङसु प्रागवत् अतित्वं अत्यहं अतियुष्मां अत्यस्मां अत्यस्मान् अ-
युष्मया अत्यस्मया इत्यादि युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभिस्तेमेवांनौवस्न

चं॰सू॰
४५
45

सौ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभिः सहितयोर्यथासंख्येनास्नौआदेशा भवं
ति तत्रैकवचनेन सह तेमे द्विवचनेन सह वांनौ वहुवचनेन सह वस्नसौ त्वामामा ।
समासहितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वामापत्तौ भवतः श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्तेमेपिश
मे सः स्वामीतेमेपिसहरिः पातुवामपिनौ विभुः सुखंवान्नो ददात्वीशः पतिर्वाम
पिनो हरिः सोऽव्याद्वोनः शिवंवोनो दयात्सेव्योत्रवः सनः एकवाक्येयुष्मदस्मदो
रादेशाः कर्त्तव्याः एकाख्यातंवाक्यं तेनेहनओदनंपचतवभविष्यति इहतुभवत्ये ४५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वशालीनांत्तेडादनं दासपामि ध्वनन्वादेशे वा अन्वादेशे नित्यं धाताते नववाभक्तोस्ति न
सैनेहहरये नमः नादौ वाक्यादौ पादादौ वर्त्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नैते आदेशा भवंति ।
त्वांमांपातु वेदैरशेषैः संवेद्योऽस्मान् कृष्णः सर्वदावतु विशेष्यपूर्वसंबोधनेनत्र ।
पूर्वसंबोधनं च हित्वान्यस्मात्संबोधनास्परयोर्नैते देवास्माहि नहरे विश्वोस्मान र
क्षसर्वदा विशेष्यपूर्वात्तु हरेकृपालो नः पाहि संबोधनेनत्र पूर्वात्तु सर्वदा रक्षदेव
नः अन्वादेशे यथा नानार्थे धातुभिर्योगेनचैते चेतसा स्मर्त्तेसमीक्षते भक्तस्तव रूपं ध्यायति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चादयश्चाने भक्तास्तापर्यंतिचन्तषा विद्यमानपूर्वोत्तपमानान्नानपर्ययोरन्वादेशो।
येतेवा भक्तस्त्वमप्यंहन्नेनहस्तिंखाद्यतेसमांत्वामेतिवोचादिभिश्च चादिभिर
वियोगेनैतेष्वादेशाभवंति श्वावयोर्युवयोश्चेशोहरिंमामेवरक्षतु च वा ह ।
अह एव चादयः चादिर्निपातः च वा ह अह एव एवं नूनं शश्वत् यु
गपत् भूयस् नहि हंत विना नाना स्वस्ति अस्ति दोषा नक्तं मृषा मिथ्या मिथ
स् अथ अथो अहो हाम् श्वस् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते आरात्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीं वहिस् अवस् समया निकषा अ-
ह्वा वत् सामि सना सनत् सनात् तिरस् अंतरा अंतरेण सहसा अलं वषट् द-
मा विहायसा प्रा मिथो प्रायस् मुहुस् सार्द्धं साकं समं नमस् हिरुक् धिक् मा
माउः स्वर् अंतर् प्रातर् पुनर् सन्नुतर् यावत् तावत् स्वाहा स्वधा तथाहि खलु
किलैव सह उह सखं डःखं श्रा दह उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्च अवदा-
तं वदतं अहंयुः हेतौ अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ पशु शुकं यथा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ चं॰
पू॰
५७
47

कथा तथा स्यात् यात् अङ्ग हे है भो अयि रे विषु अरे एकपदे झाक् मंक्षु माङ् उ
त युत आनत वौषट् श्रौषट् फट् तत्रादिर्विभक्त्यर्थे निपात्यते तस्मिन्निति अत्र तत्र
यत्र कुत्र सर्वत्र अर्वत्र अन्यत्र क्व कुह तेन प्रकारेण तथा यथा सर्वथा उभया
था अन्यथा कथं इत्थं तस्मादिति ततः एतस्मादितः यतः अस्मादित्यतः अतः स
र्वतः विश्वतः बहुतः उभयतः कुतः सार्वविभक्तिकस्तसिल् एके आदितः मध्यतः
अंततः पूर्वस्मिन्निति पुरतः पुरस्तात् अधः अधस्तात् ऊर्ध्वं उपरि उपरिष्टात् पर ५७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्मिन्निति परेता दक्षिणेन दक्षिणा दक्षिणातः उत्तरतः दक्षिणास्मांदिशि दूरे दक्षिणा।

हि नदथी नक्ताल्पयोर्दास्तान राज्ञोथीनंराजस्तान सर्वंभस्म भस्मसात् उरी

ऊरी उररी विस्तारांगीकारयोः सह्यादिनि पात्यने समानेक्ति सद्यः अधुना इदा

नी तस्मिन्कालेतदा यदा कदा सर्वदा एकदा अन्यदा सपदि साप्रतं संप्रतं क

टति तूर्णी याशु शीघ्रं पूर्वेद्युः परेद्युः अन्येद्युः ऐषमः परुत् परारि अपरेद्युः अ

न्यतरेद्युः उभयेद्युः तर्हि यर्हि कर्हि एतर्हि प्रादिरुपसर्गाः प्र परा अप सम अनु।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ मू॰
४८
48

अवंनिर् निस् दुर् दुस् अभि वि अधि सुउत् नि प्रति अति परि अपि उप आङ् प्रत् अंतर
आविर् प्राग्धातोः उपसर्गाः धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः तदव्ययम् चाद्यव्यय संज्ञं भवति ।
क्त्वाद्यंतंच क्त्वा ल्यप् तुम् णम् डाधा द्विशस् वत् कृत्वस् स आम् इत्याद्यन्तमव्ययसं
ज्ञंस्यात् अव्ययाद्विभक्तेर्लुक् न तत्र शनिर्देशे सदृशंत्रिषुलिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु व
चर चनेषु सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् १ वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव ।
सान्तानां यथा वाचा निशा दिशा २ अवगाहः गवाहः अपिधानम् पिधानम् इत्या । ४८

व्ययानि अादतः स्त्रियाम् अकारान्तान्नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमानात् टाप् प्रत्ययो भवति सर्व्वा

मया जाया अजादेश्च अजा एडका अश्वा चटका मूषिका बलाका वत्सा होढा ।

मन्दा विलाता सफला भस्त्रफला अजिनफला शणफला पिण्डफला सत्पुष्पा प्राक्

पुष्पा काण्डपुष्पा प्रत्यक्पुष्पा एकपुष्पा शूद्रा क्रुञ्चा उष्णिहा देवविशा ज्येष्ठा कनि

ष्ठा मध्यमेति पुंयोगेपि कोकिला जाताववि अमूलात् न्पादि पादो वा ईप् द्विपदी ।

द्विपाद् द्विपात् कापनः कापि परे पूर्व्वस्या का रस्येकारो भवति कारिका पाचिका

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं.पू.
४९
49

अन्तःकिम् नौका द्विपकादीनांन द्विपका ध्रुवका वान्यका चटकाय कासका उपन्य
का अधित्यका नारका ज्योतिषि अन्यत्रनैरिका वर्णिका नान्तवेकार्णिकान्या वर्तका
घाकुनै प्राचाम् उदीचांन्तवर्त्तिका अष्टका स्वाङ्गे अष्टकान्या द्वाविंदा सूतिका सू
तका पुत्रिका पुत्रका वृंदारिका वृंदारका आर्यका आर्यिका निर्भस्त्रका निर्भस्त्रिका
पक्षिका पक्षका अजिका अजका ज्ञका ज्ञिका द्वके द्विके निस्त्रिका निस्त्रका हृस्वा
वा कापिपरेनरादौच पूर्वस्य हृस्वोवाभवति गंगाका गंगकानदीकानदिका श्रेय ४९

सितरा श्रेयसीतरा वाग्रहणा देवमन्ध्यात्तराणां नैत्वं गोका नौका नृणाईपु दणिउ

नीमद्योनी भनीकर्त्री यस्यलोपः स्वर्णावर्णयोर्लोपो भवति तद्धितयस्वरयोरी।

पिच औपगवी पेन्द्री ईयानोलोपः राज्ञी द्विदाम्नी श्वित्नः षकारटकारोकारस्त्र

कारानुवन्धात्स्त्रियामीपुस्यात षवराकीं टकुरुचरी उगोमती विदुषी ऋप

चन्ती दीव्यंती तुदती तुदंती मनंतान्नेप सीमासीमानो यत्रंनाहन्नुत्रीहेर्न

स्त्रनंतत्वाद्वहुव्रीहेः ईपून स्यात् वहुयज्वा उाद्वा सीमासीमे दामा दामे वहु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कं॰ सू॰ यज्वा वहुयज्वे वहुयज्वी उपधालोपिनो वेप् वहुराज्ञी वहुराजा वहुराजे वहुराजा
५० 50 वहुराजानौ नदादेः स्त्रियामीप् नदी गौरी सोपर्णेयी उरुमात्री आदिकी रत्वरी
चौरी तैरणी पौंस्नी शाक्तीकी याष्टीकी गार्गी गार्ग्या पणी लौहित्यायनी कात्या
यनी कौरव्यायणी मांडूकायनी आसुरायणी इत्यादि द्विगोःसमाहारेगुणाञ्च त्र
याणांसमाहारः त्रयी द्वयी अनंत्यवयोवाचिनोऽदंतात्स्त्रियामीप् कुमारी कि
शोरी वधूटी चिरंटी तरुणी तलुनी अदंतात्किं शिशुः अनंत्यात्किं वृद्धा स्थवि ५०

रा ऊधसोनङ् ऊधोन्तस्य बहुव्रीहेर्नङादेशः स्यात् स्त्रियामीप् कुंडोध्नी घटोध्नी ग्र
न्थोध्नी स्त्रियांकिं कुंडोधः धेनुकं बहुव्रीहेः किं उधोतिक्रांता अत्यूधाः वयोवाचि
नोहायनस्यप् त्रिचतुर्भ्यांणत्वं त्रिहायणी चतुर्हायणी त्रिचतुर्भ्यांकिं षष्टहाय
नी वयोवाचनः किं चतुर्हायना शाला इंद्रादेः आनीप् स्त्रियांपुंयोगेच इंद्राणी
वरुणानी भवानी सर्वाणी रुद्राणी आचार्या दणत्वं आचार्यानी हिमारन्ययो
र्महत्वे महद्धिमं हिमानी महदरन्यं अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टोयवोयवानीय

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰पू॰
५८
51

मातुलानी मातुली त्वम

वनाहिम्यां यवनानी मातुलोपाध्यायाभ्यां वा मातुलानी मातुली [redacted] उपाध्याया
नी उपाध्यायी आर्यक्षत्रियोपाध्यायेभ्यो वा स्वार्थे आर्याणी आर्यी क्षत्रियाणी क्षत्रि
या उपाध्यायिनी उपाध्याया पुंयोगेच अदंतात्स्त्रियांमीप् शूद्री गणकी पालिकांता
त्त गोपालिका अश्वपालिका सूर्याद्देवतायामाप् सूर्यस्यस्त्री देवता सूर्या अन्यासू
री जातेरस्त्रोपधात् जातिवाचिनोऽयकारोपधादकारांतात्स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति
महिषी हंसी योपधात्तु क्षत्रिया वैश्या क्वचिन्न वलाका गवयहयमकयमनुष्य ५८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मत्स्यानां त्र निषेधः गवयी हयी मुकयी हलातद्धितयस्योपिलोपः मनुषी ईपिमत्स्य

स्ययलोपः मत्सी सूर्यागस्त्ययोरीये ईपिच सूरी अगस्ती तिष्य पुष्ययोर्नक्षत्राणिय

लोपः तैषी पौषी जानपदीत्यतिस्त्रेत् जानपदान्या कुंडी अमत्रे कुंडान्या गोणी अ

वपने गोणान्या स्थली अकृत्रिमायां स्थलान्या भाजी श्राणा चेत् नागीस्थूला चेत्

काली वर्णः चेत् कालान्या नीली औषधिप्राणिनोः नीलान्या संज्ञायां वा नीली नी

लारक्तसाटी न्यर्थः कुशी अयोविकारे कुशान्या कामुकी मैथुनेच्छायां कामुकान्या

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सू॰
५२
52

कबरी केशविन्यासे कबरान्ता शोभनाद्धा शोरणी शोणा बहुव्रीहेर्ज्जानिपूर्वपदात् क्तांतात्
उरुभिन्नी शोभनं तनाम दंतजाता असांग पूर्वपदाद्वा स्वरापीनी स्वरापीता पाणिगृहीती
भार्यायां अन्यापाणिगृहीता क्रीतांतात्करणादेः वस्त्रक्रीती धनक्रीती करणादेरिति
किं गवक्रीता अश्वेनक्रीता क्रादल्पत्वे अभ्रलिप्ती द्यौः अल्पत्वे किं चंदनलिप्ता स्वांगा
द्वा स्वांगवाचिनो दंतादसंयोगोपधाद्नुपसर्जनाद्वास्त्रियामीप् सुमुखी सुमुखा चा
रुनयनाकमलनयना सुकेशी सुकेशा असंयोगोपधात्किं सुगुल्फा उपसर्ज्जनात्किं शो ५२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भनाशिखासशिखा नासिकोदरौष्ठजंघादंतकर्णशृंगाच्च नंगनासिकी नंगनासिका
मंदोदरी मंदोदरा मंदोदरा विंबोष्ठी विंबोष्ठा सजंघी सजंघा सदंती सदंता सका।
र्णी सकर्णा सशृंगी सशृंगा अंगगात्रकंठपुच्छान्न वा ईप् सांगी सगात्री सगात्रा।
सकंठी सपुच्छी पदेस्वांगेत्यादि कवरमणिविषशरेभ्यः परात्पुच्छान्नित्यं कवरपु
च्छी विषपुच्छी मणिपुच्छी शरपुच्छी उपमानात्पक्षेपुच्छाभ्यां श्येनपक्षी श्येनपुच्छी
नक्रोडादिवह्वज्स्वरान् कल्याणक्रोडा सजघना पद्मवदनाकमलनयना सहनज विषमा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सं॰सू॰
५२
53

न पूर्वोक्त सकेशा अकेशा विद्यमाननासिका नखमुखात्संज्ञायां सूर्पणखा गौरमुखा संज्ञायां
किं नाम्नमुखीकन्या वौर्गुण्यात् उदंताद्गुणवाचिनो वा स्त्रियामीप् पट्वी पटुः वह्वी वहु स्वरसं
योगोपधान्न खरुः पांडुः कृदिकारादक्त्यर्थात्वा अक्त्यर्थात्कृतिसंबंधेन इकारांतान्वा
स्त्रियामीप् स्यात् रात्रिः रात्री शकटिः शकटी अक्त्यर्थात्किं भूतिः अजननिः पद्धत्यादिभ्यो
वा पद्धतिः पद्धती पेचमन्वादेः मनपूतक्रतु वृषाकपयग्नि कुसित कुसिदानामै आदेश
ईप् स्त्रियां योगे च सूतक्रतायी वृषाकपायी अग्नायी कुसितायी कुसिदायी मनोरै औ वा ।
मनायी मनावी मनुः पत्यादयो निपात्याः पत्नी सपत्नी एकपत्नी वीरपत्नी सखी । ५२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अशिश्वी अनड्वाही अनडुही प्राची प्राची प्रतीची प्रत्यंची वा विद्वाहदपतिः इद

पत्नी वृषलपत्नी वृषलपत्नी पत्तापत्नी हरिता हरिणी रोहिता रोहि श्येता श्ये

नी असिता असिक्नी पलिता पलिक्नी इत्यादि इतो मनुष्यजातेरीप् दाक्षी अ

वंती कुंती ऊनऊः उदंतादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनःस्त्रियाम्सूः कुरूः अयोप

धात्किं अध्वर्युः स्त्री पंगोश्च पंगूः श्वशुरस्योकाराकारयोर्लोपऊश्च श्वश्रूः उपमा

नवाचिपूर्वपदादूरूत्तरपदादूः करभोरूः सहितशफलक्षणवामसहितसहा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लिंगार्थ॥ लिंगं चार्थश्चानयोः समाहारो लिंगं॥ तस्मिन् लिंगार्थे॥ अर्थे प्रथमेत्युक्ते कस्यार्थे इत्याकांक्षायां यस्मान्नाम्नः स्वादिर्विभक्ति
र्विहिता तस्य नाम्नोऽर्थे॥ २॥ यस्मिन्नाम्नि उच्चारिते सति यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिः स नियतोपस्थितिकः॥ स एव शक्य इत्युच्यते॥
आनियतलिंगग्रहणार्थं लिंगेति॥ यद्यपि लिंगमात्रे इत्येतावता तदर्थस्य प्राप्तिर्नामार्थं विना लिंगादि प्रतीतेरसंभवात् अधिके इत्युक्ते॥
ननु सिंहो माणवक इत्यादौ लाक्षणिकपदे प्रथमा न स्यात्॥ इति चेदुच्यते॥ शक्यार्थमात्रापेक्षया प्रथमा विभक्तिरुक्तः तौ समस्तात्पर्य ज्ञाता त्पदान्तरसमभिव्याहारे

देवेनोपमेपि संहितो रूः शफोरूः लक्षणोरूः सहितोरूः सहोरूः नृनरयोर्वृद्धिश्च नारीस् लक्ष्यार्थबोधो स्त्रीति॥
ननु वीरः पुरुषः इत्यादौ

नस्तिः युवनशब्दात्स्त्रियां तिः युवतिः इति स्त्रीप्रत्ययः॥६०॥ लिंगार्थे प्रथमा नामार्थमा ज्ञायमानस्यात् ... भेल

नियतोपस्थितिर्यस्य स नियतोपस्थितिकः

त्रे लिंगाधिक्ये च प्रथमा विभक्तिः नियतोपस्थितिको नामार्थः उच्चैः नीचैः कृष्णः पुरस्कृत्य भेदसंसर्गस्याऽधि
कस्य भानात्॥ उच्यते॥ अ
त्र पदसंस्कारपक्षाभ्युपग

श्रीः ज्ञानं खारी द्रोणः प्रातकं एकः द्वौ बहवः अलिंगा नियतलिंगाश्च नामार्थमा मेऽपि तिनो तरंगत्वात्प्रथ
मप्रवृत्तपदसंस्कारेण प्रथ

त्रे इत्यस्योदाहरणं अनियतलिंगास्तु लिंगमात्राधिक्ये इत्यस्य तटः तटी तटं मा रूपे कृते पश्चाद्वृद्धिरेग
त्यादेऽभेदसंसर्गो वाक्यार्थः

आमंत्रणे च अभिमुखीकरणे प्रथमा हे देव हे देवौ हे देवाः भोस भगोस अ

घोस भवत भगवत अघवत् वा निपातनाधौ भो हरे भगो नमस्ते अघोपाहि ५४

अनभिमुखस्याऽभिमुखः क्रियतेऽनेनेति अभिमुखीकरणं॥ अनुकूलकरणं॥ तत्र प्रथमा भवति॥ = २

हे देवेत्यस्य ... संबोधन ... हे भोः हे भवन्॥ हे भगो हे भगवन्॥ हे अघो हे अघवन् हे पापि ... त्यर्थः॥ = २
संबोध्य ...
... वर्तमानो व्यापारः।

उच्चैरित्यपदत्वाद्विसर्गासिद्धिः॥ किंचाप्रयुज्यमानत्वात्संग्राम
उच्चैस्तन संग्राम उच्चैर्हले इति विद्यमानपूर्वा इति निषेधेन नेमे
आदेशपयोर्विकल्पसिद्धिरपि फलं॥ कथं॥ अयं नीलद्रव्ये अनि
यतलिंगत्वापि वा सत्वे नियतलिंगा वा॥ ननु एको द्वौ बहवः
इत्यत्र नामैव वृ. स्वाभिधानात् प्रयुज्यमानस्यात्॥ उच्यते॥ न केवला
प्रकृतिः प्रयो वं. प. ५४ क्तव्या न च केवल प्रत्ययः इति नियमात्प्रथ
मोत्पत्तिर्वा॥ अनियतं लिंगं येषां ते अनियतलिंगाः

54

शेषाः कार्यकर्त्रोः साधनयोः दानपात्रे विश्लेषावध्योः संबंधाधारभौयोः द्वितीयाद्या
विभक्तयः षष्ठ्यर्थेषु भवंति कार्यैकर्मकारके द्वितीया कटं करोति कारुको रूपं पश्यति चा
क्षुषः राज्ञ्या प्राप्तो निधिर्मिहिरः सो मम नो नि सोमपापां कर्त्रीरि करणे तृतीया भिन्नः श
रेण रामेण रावणो लोकरावणः कराग्रेण विदीर्णोपि वानेरर्ये द्वनेपनः दान
पात्रे चतुर्थी वेदविदे गां ददाति क्रियया यमभिप्रैति सोपि चतुर्थी पत्ये शेते रा
जेकरं ददाति विश्लेषो विभागस्तस्यावध्यो पंचमी हिमवतो वनरतिर्गंगा।
धावतो श्वात्पतति संबंधे षष्ठी राज्ञः पुरुषः आधारे सप्तमी औपश्लेषिकः सा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

माधारे सप्तमीति॥ आधिपते क्रियास्मिन् इति त्वाधारः॥ सआधारः षड्विधा अस्येति षोढा उपउपरिश्लेषः उपश्लेष सोस्यास्ती
उपश्लेषेण वर्त्तते इति औपश्लेषिकः॥ सामीप्यं सान्निध्यं सोस्यास्तीति सामीपिकः। अपपादेशायोरायेपाद्योपयोः सर्वो वस्तुस्तिवंधिकः
इति आभिव्यापकः वा आधितो व्याप्यते आधेयेनेत्यभिव्यापकः। अनन्यत्रभावो विषयः तस्य भावो विषयः। निमित्तं रस्यास्तीवा
अन्यत्र विद्यमानस्य संबंधस्यान्यत्रारोपः उपचारः उपचारेभवः औपचारिकः अजरामुस्याधारस्य पेम्ब्रः। प्रकृत्य पक्षस्यामेदे

5+ संवंधे षष्ठीति॥ संवंधस्य संवाधेमिलत्वे सतिसंवंधा अपत्वम्॥ ससंवंधो द्विविधः क्रियाकारकसंवंधो द्रव्य गुणादिसंवंधश्चेति॥ क्रिया

54A चं॰ सि॰ कारकसंवंधो द्विविधः विशेषः सामान्यं चेति तत्र विशेष कर्मत्वादिरूपविहिता अपवादभूता द्वितीयादयो विभक्तयः॥ सामान्य संवंधे तत्र षष्ठी उक्तं च॥ संवंधः कारके भ्योन्यः क्रियाकारकपूर्वकः श्रुतायां श्रुतायां च क्रियायां सोभिधीयते॥

मोपिकोभिव्यापकोवैषयिकोनैमित्तिकऔपचारिकश्चेति मोढा [redacted] कटेशेतेकुं

एकदेशसंनिधानस्य कल्लोलिआधारतस्मै...

मारोसौवृद्देगावःसंशेरते तिलेषुविद्यतेतैलंहृदिब्रह्मामतपर मुद्देसन्नेहामे

धीरोगुल्मोकेकिरणाशत्त कूपालदागभावस्तत्रापिसप्तमी वर्षतिदेवेचौरोर्थ

याताः [redacted] गोषुदुह्यमानासुगतःचौरः विनासहता

मक्ष्नेतेनिर्द्धारणस्वाम्यादिभिश्चपतेर्योगेद्वितीयाद्याविभक्तयः विनादियोगेद्वि

तीया विनापापंसर्वपलति ग्रंथरेणाविल्लीकिंजीवनेन ग्रंनराणंवामांहरिः

जपमन्तप्रावर्षति उपहरिसेना नदीमन्ववसितासेना घ्नतिदेवान्कृष्णः प्रमि

न तसंस्रेजे एत आश्रय पेविशे षणं अत्र अपस्त क्रियायाः विशेषणं भवति

एकदेशसंनिधानेन... कुतेकदेशा... पितः तान्... ते माता चा प्रक्यार्थ...

भवनं भावः॥ क्रियाभवनं तेनहेतो रूपतां बोधक भिन्नि अनु चरः॥ अपरिसिद्ध क्रियाबोधकता सिद्धक्रियातदुक्तः सप्तमी देवावर्षिणि अपकाया। अप्रसिद्ध क्रियातयोपलक्षितेन भूते पतायते तेन तत्पश्चात्...

पविवधतावाकं नरनगीतंम एतोति मावान्मस्या ता॥ इतरं ए संवंधो वाच्यो ताः प्रस्ताव अन्यस्य व कोरूपः
रातः रूद्रः अत्र वितार्थरूपः तत्रलं वटः अनवनावपवीरूपः वटस्य रूपं गएाणतीरूपः माया एतां रागेः आत्रस
तस्य हस्महीतरूपः कुरूपं गराजायायाल पाल कोरूपः चैत्रस्य गृहतं वा द्यावा कोरूपः अनिर्दूपः
राज्ञसार्थः अत्रेनाथे नाचक रूपः॥ वद्ध बोनिपवो रूपं अतरं वो द्धवो द्धकरूपः परस्यामानः पृसिथोप
तुवेणरूप॥ उपयोगरवत्यो तत्रसत्ताप तावद्रूपः ननु संवंधसोमपप्रियतातकस्मात्समात् उच्यते वक्ष्यपतिमु मेदन॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अपतः ग्रामम्।। धिगिति निर्भर्त्सने तस्मिन्पो
पर्वतस्योपरि समीपदेशे इत्यर्थः
सुखं समीपकाले एव दुःखस्य वर्तीत्यर्थः

कालाध्वनोरिति कालस्या
ध्वा च तौ तयोः कालाध्वनोः
निर्गतमन्तरं यस्मात् तत् नि
रंतरं तस्य भावो नैरंतर्यं
तस्मिन्।। क्रियागुणद्र
व्यैः कालाध्वनोर्नैरंत
र्ये संबंधे कालवाचका
त् द्वितीया। मासमधीते
निरंतरमासमध्यय
क्रिया। निरंतरमास
संबंधि एकाध्ययोग्य
यत्ना कुलो वर्तीका
नोकाकारे।

मूर्द्ध

तोग्रामं सर्वतो नगरं धिग्जाल्मं उपर्युपरि पर्वतं अध्यधि सुखं अधोऽधो ग्रामं

का स्त्रिद्वपे

उभयतो हंसं एवं परितः समया निकषा च प्रतियोगेऽपि ग्रामं समया शत्रुर्हतः ग्रा
मं निकषा यज्वानो वसंति हा हरिभक्तं बुभुक्षितं न प्रतिभाति किंचित् काला
ध्वनोर्नैरंतर्ये मासमधीते क्रोशं पर्वतः मासं गुडधानाः मासं कल्याणी क्रोश
मधीते क्रोशं कुटिला नदी हंसं परिविध्यत्ववा हरिमभि अधिभूर्वीणां शौडः ।
स्यामामा धारः कर्म अभिनि पूर्वस्य विशः उपान्वध्याङ् पूर्वस्य वसः अधिशे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं० सि०
548

तैः अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुंठं हरिः अभिनिविशते सन्मार्गं उपवसति अनुव
सति अधिवसति आवसति वा वैकुंठं हरिः नाम्नः कार्यस्य वने उपवसति इत्यादि
सहादियोगे तृतीया सह शिष्येण आगतो गुरुः एवं साकं सार्द्धं समं योगेपि येनां
गविकारः येनांगेन विकृतेनांगिनोंगविकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया अक्ष्णा काणः
अंगविकार इति किं अक्षिकाणं किंचित्प्रकारं प्राप्तस्य लक्षणे जटाभिस्तापसः
प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं प्रकृत्या चारुः प्रायेण याज्ञिकः गोत्रेण गार्ग्यः समेनेति वि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्रोणपरमितधान्यमल
वाचको द्रोणशब्दः॥

सुखदुःखं पाति॥

तोलनं तुला तत्कल्पा।
सुमितं तुल्ल [illegible] प्रत्ययः
तीतो वर्त्तिच [illegible] भावः
तुलार्थ वाचकपदं

घसेरोगति द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति सुखेन दुःखेन याति तुलोपमावर्ज्जे तुल्या

तृतीयावां र्थयोगे कृष्णेन [illegible] तुल्यः रामेण सदृशः तुलोपमेति किं कृष्णस्य तुला उप

मा [illegible] सदृशः तुला नास्ति फलप्राप्तौ कालाध्वनोरत्यं

ऽप्रकविशेषः

त्यसंयोगे तृतीया अह्ना क्रोशेन वा अनुवाकोऽधीतः फलप्राप्तौ किं मासमधीतो

विरुद्धाचारे दान

नायातः अशिष्टव्यवहारे दानप्रयोगे च चतुर्थ्यर्थे तृतीया दास्या संयच्छते का

मुकः धर्मे तु भार्यायै संयच्छति इत्यादि नमस्यादियोगे चतुर्थी नमो नाराय।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ चं॰ ४
५५
55

लाय एवं स्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगे उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्ब
लीयसी नमस्करोति देवान् प्रभ्वादियोगे षष्ठ्यपि भोजनाय भोजनस्य वा प्र
भुः समर्थः शक्तः कलाय कृष्णस्य वा भद्रकुशलसुखमायुष्यं अर्थः प्रयोजनं
वा भूयात् रुच्यर्थधातुयोगे प्रीयमाणे हरये रोचते भक्तिः श्लाघह्नुङ्स्थाश
पां प्रयोगे बोधयितुमिष्टे गोपी कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते वा धारेरुत्त
मर्णे भक्ताय मोक्षं हरिः धारयते ईप्सिते पुष्पेभ्यः स्पृहयति क्रुधद्रुहेर्ष्या।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः॥ क्रोधोपकारः

सूयार्थानांप्रयोगेयंप्रतिकोपःसउक्तसं हरयेक्रुध्यति द्रुह्यति ईर्ष्यति असू

यति यंप्रतिकोप इति किं एनामन्योमाद्राक्षीत भार्यामीर्ष्यति अन्यादि

र्तेशब्दादियोगेपंचमी ऋतेज्ञानान्नमुक्तिः अन्योगृहाद्वि[redacted]हारः स्याराद्व

नात् इतरोरामात् भिन्नःकृष्णात्पूर्वो ग्रामात् दक्षिणोग्रामात् विनापृ

थक्नानाभियोगेद्वितीयातृतीयापंचम्योभवंति विनाकृष्णात्पृथक् नानावा

जनिकर्तुःप्रकृतिःजायमानस्यहेतोरपादानंस्यात्तत्रापादानेपंचमी ब्रह्म

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ चं॰ पू॰
५६
56

...स्थानि विद्यास्तोकारेव कृः पंचमी स्यात् [illegible] वनाद्ग्रामो

योजने योजनं वा कार्तिक्या आग्रहायणी मासे वर्जनार्थयोः अपपर्योर्योगे पंचमी स्यात् ।

अपहरेः परिहरेः संसारः ग्रामं वेत्ति संसारः मर्यादार्थका आङ्योगे पंचमी स्यात् प्र

द्युम्नात् कृष्णात् प्रति तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् ... तिलेभ्यः पंचम्या जाड्यात् जाड्येन

वा बद्धः स्तोकात् स्तोकेन वा मुक्तः दूरांतिकयोः षष्ठ्यपि ग्रामस्य दूरं अंतिकं

वा क्रियागुणजातिसंज्ञाभिः समुदायात् पृथक्करणं निर्धारणं यतस्तत्र षः ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्ठीसप्तम्यौ। क्रियापराणां क्रियापरेषु वा भगवदाराधकः श्रेष्ठः गवां गोषु वा कृष्णा
गौः संपन्नक्षीरा नराणां नरेषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः स्वाम्या
दियोगे षष्ठीसप्तम्यौ गवां गोषु वा स्वामी अधिपतिः ईश्वरः दायादः प्रसूतः प्रभुः।
वा अनादराधिक्ये क्रियालक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ। रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत्।
तत्परसमाप्तव्यासक्तिः तत्परे प्रसितासक्ता वित्यमरः॥
आयुक्तकुशलाभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ नानार्थे। आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजनस्य
पूजने वा नानार्थे किं आयुक्तः शकटे गौः साधुनिपुणाभ्यां पूजायां सप्तमी मातरि

स्वाम्यादीति। स्वामीश्वरा
धिपतिदायादसाक्षिप्रति
भूप्रसूतैश्च तेन षष्ठीस
प्तम्यौ स्तः॥ दायादौ
सुतबांधववित्यमरः॥

क्रियालक्षणे षष्ठीस
प्तम्यौ स्तः केवलभावल
क्षणे सप्तम्येव स्यात् ना
दरार्थे केन षष्ठी
सप्तम्यौ स्तः। रुदंत
पुत्रादिकमनादृत्य
संन्यस्तवानित्यर्थः

षष्ठीप्राप्तौ पाठः कर्तरि
षष्ठीवचनं

व्यापारितः इति वा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं०सि०
५२ 57

साधुः निपुणो वा अर्चायामिति किं निपुणो राज्ञः भृत्यः प्रसितोत्सुकाभ्यां योगे तृतीया
सप्तम्यौ नक्षत्रे प्रसित उत्सुको वा हरिणा हरौ वा साध्वसाधुप्रयोगे सप्तमी साधुः
कृष्णो मातरि असाधुर्मातुले निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी चर्मणि द्वीपिनं हंति दं
तयोर्हंति कुंजरं केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कलको हतः कर्मसंयुक्ते कर्मणि अ
धीती व्याकरणे नादर्थे चतुर्थी संयमाय श्रुतं धत्ते नरो धर्माय संयमं धर्मा
मोक्षाय मेधावी धनं दानाय भुक्तये १ नमो ग्रहणकस्य कर्मणि फलेभ्यो याति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ल्यप्लोपे कर्मण्याधारे पंचमी हर्म्यात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते कर्तृकर्मयोर

क्तादौ तु न तिषष्ठी कर्त्तरि कार्ये च षष्ठी क्तादिवर्जिते कृति योगे कृष्णस्य कृतिः जग

गतः कर्त्ता हरिः गुणकर्मणि वा नेता अश्वस्य ग्रामं ग्रामस्य वा उभयप्राप्तौ कृ

ति कर्त्तरि षष्ठी न आश्चर्यो गवां दोहो ऽगोपेन स्त्रीप्रत्यययोरकाऽकारयोर्न

नोक्तं भेदिका बिभित्सा वा रुद्रस्य जगतः शेषे षष्ठी वा राज्ञां मतः शासनमाचा

र्येण चार्यस्य वा वर्त्तमानाधारार्थक्तस्य योगे षष्ठी राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं० सि० पू०
५८
58

वा इदमेषां स्थापयिता क्रीदोव कुर्वन् कुर्वाणः चक्रवान् चक्राणः चक्रिवान् सर्वं वहति:

हरिः दिहतः अलंकरिष्णुः दैत्यान् घातुको हरिः जगत्स्रष्टा सर्वं कर्त्ता विष्णुः नाह

मः देव्याः दैत्यान् हतवान् हरिः इषत्करः प्रपंचो हरिणा सोमं पिबमानः स्वा

त्मानं मंडयमानः वेदमधीयन् कर्त्ता लोकान् द्विषत्रामवी मुरस्य स्मर्त्ता वा हि

षन् भविष्यत्तु कस्य भविष्यदा धर्मैर्णा धर्मस्येन ऋयोगः षष्ठी न सन्तः पालको

ऽवतरति व्रजंगामी शतंहरदायी कन्यानां कर्त्ता रिवा मया मम वा सेव्यो हरिः

कर्मत्वेन

क्रियागुण इत्यादि॥ निर्द्धारणमस्यास्तीति निर्द्धारणः॥ अत इनोऽत इत्यतः क॥ निर्द्धारणहेतुरिति यावत्॥ तस्माच्च नि

र्द्धारणादित्यतो षष्ठीसप्तमी च॥ न तु निर्द्धारणार्थे॥ इत्यर्थपरो निर्द्धारणशब्दः॥ आदेशाव्यस्य च द्वन्द्वातार त्वेन॥

प्रत्येकयोगस्यानिर्वापत्वात्॥ किंच॥ निर्द्धारणार्थे षष्ठी इत्युक्ते अस्मात्षष्ठी निर्द्धारणस्य षष्ठ्या निर्द्धा

रणहेतोः॥ निर्द्धार्यप्रमाणाद्वा इति न ज्ञायते॥ यो गोषष्ठी इत्निमित्तेहुहेतु कोगाविद्यानाद्धेतौ न निर्द्धार्यमान्य

उभयप्राप्तौ कर्मण्येव षष्ठी नेनेन ग्वाव्रजं गावः कृष्णेन दूरनिकटार्थयोगे षष्ठीपं

चम्यौ दूरं निकटं ग्रामस्य ग्रामाद्वा पणार्थस्य क्रयविक्रयद्यूतव्यवहारार्थ्य

स्य च दिवः कर्मणि षष्ठी शतस्य दीव्यति नोपसर्गे शतस्य शतं वा प्रदीव्यति

नि षष्ठी हेतुप्रयोगे अन्नस्य हेतोर्वसति सर्वादेर्हेतुप्रयोगे हेतुषष्ठ्येव च तृ

तीयाषष्ठ्यौ केन हेतुना वसति कस्य हेतोर्वा निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वा

देः सर्वाविभक्तयः सर्वादेस्तृतीयादयः को हेतुः किं प्रयोजनं कं हेतुं केन हे

चं॰सि॰ तृना स्नानेननिमित्तेनहरिः सेव्यः स्नानायनिमित्ताय प्रसंगोक्ते प्रथमा द्या रम्यात्तकु
61 समासतद्धितस्त्रियातोक्तेकारकेसंबंधेप्रथमास्यात् घटःक्रियतेहरिः करोति
कंसंकंसंहतवान् कृष्णेनकंसोहतः पचनोग्निः दानीयोविप्रः उपाध्यायःपा
चनीस्थाली प्राप्तानंदः उढरथः उपहृतपशुः उद्धृतान्नाःपीतांबरः वीरपु
रुषः कौंकमं माथुरःधनवान् इषद्वती संबंधेप्रथमाहरपने विषद्देशोपिसं
वर्धास्वयंवेत्नमसाप्तं क्रमादमुंनारदइत्यबोधिसः इतिविभक्त्यर्थाः ६॥स्मा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

[illegible] न्वयेनाम्नामिति [illegible] नामानि च तानि नामानि तेषाम् [illegible] नामेति संकेतितः

[illegible] नाम्नामिति विभक्त्यन्तानां नाम्नां विग्रहेण समासप्रत्यययोः [illegible] इत्यादि [illegible]

[illegible] पदयोरन्वये सति यो विधिः स समाससंज्ञो भवति चकार [illegible]

[illegible] तद्धितधातुसंज्ञाप्रयोजकप्रत्ययाश्च [illegible]

[illegible] समासः [illegible]

सङ्ख्यान्वयेनाम्नां नाम्नामन्वयेसतिसमासोभवतिचकारात्कृत्तद्धितधातुसंज्ञाप्र

[illegible]

योजकप्रत्ययाश्चपि पूर्वेऽव्ययेऽव्ययीभावः अव्ययपूर्वपदेसति योन्वयः सोऽव्य

यीभावः संज्ञः कः समासोभवति स्त्रियामधिकृत्येतिविग्रहे समासप्रत्यययोः

समासेवर्त्तमानायाविभक्तेः प्रत्ययेचपरेलुक् नामन्यान्स्यादि सनपुंसकं अ

व्ययीभावोनपुंसकलिंगोभवति नपुंसकस्येतिह्रस्वः अव्ययीभावान्नविभक्तेर्लुक्

अधिस्त्रि अतोऽमनतः अदंतादव्ययीभावान्नविभक्तेर्नलुक् अमंचैर्ड्शियिन्नाश्रमा

[illegible]

[illegible]

क्वचिद्भवति क्वचिन्न भवति इयं विभाषा
विभाषा तस्याश्च पर्यायाः
न मित्वा दौ ... नित्य ... वा

सि०चं०

62

समीप

देशः कुंभस्य समीपं उपकुंभं वा टाङ्को अदंतादव्ययीभावान्नाम्नोऽम् वा उपकुंभं उ

देशविशेषाणां समृद्धिः

पकुंभेन त्वात्कृतं उपकुंभं उपकुंभे वा निधेहि यवनानां किं उपकुंभात्स मद्राणां समृद्धिः

संपत्तिः ... पयास: ध्वंसः

सुमद्रं यवनानां व्यृद्धिः दुर्यवनं मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकं हिमस्यात्ययोऽति

... तेन हरिशब्दस्य प्रकाश ... इति ... ॥

हिमं निद्रा संप्रति न युज्यत इत्यतिनिद्रं हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि विष्णोः पश्चा

दनु विष्णु रूपस्य योग्यमनुरूपं अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थं शक्तिमनतिक्रम्य करोति

यथाशक्ति हरेः सादृश्यं सहरि ॥ सहादेः सादिरिति सहस्य सः ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एककाल

ऽर्धं चक्रेण युगपत्सचक्रं सदृशः सख्या ससखि क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रं तृणमप

रित्यज्य सतृणमत्ति अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि यथाऽसादृश्ये योग्यतावी।

प्सापदार्थानतिवृत्ति सादृश्यानि यथार्थः यथाशक्तिः सादृश्येन समस्यते य

निश्चयार्थो यावत्क्रमव्योगे

थाहरिस्तथा हरः अवधारणार्थे यावतिच अवधारणार्थे यावच्छब्दे प्रयुज्यमा

नेऽव्ययेनान्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति यावंतः श्लोकास्तावंतोऽच्युत।

अस्य पदविग्रहत्वान्निषेधः

प्रणामा यावच्छ्लोकं अवधारणे किं यावद्दत्तं तावद्भुक्तं क्वचिदनव्यये पूर्वपदे।

इत्यनेकार्थत्वान्निपातोपपद्यते॥

यावदत्र स्याम
यत्रादेशविधे
निपातार्थविधिं
तत्राचत्रवध
रणेएवपावद
व्ययसमस्यते
नान्यस्मिन्नर्थे
यावत्तावच्छ
स्तोकस्येऽवदते
नातेऽवधारणे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं०सि०
63

महद्भुवं करोति गंगा पापमिदं

व्ययीभावः उन्मत्तागंगायस्मिन्देश उन्मत्तगंगं शाकस्यलेशः शाकप्रति अक्षे ।

क्वचिदनव्यये पूर्वपदे सति चक्रकापेमाव्ययीभावः ।।

ण विपरीतंवृत्तं अक्षपरि शलाकयाविपरीतंवृत्तंशलाकापरि एकपरि कचिद्वा ।

वनात् बहिर्देशः

अपविष्णोः अपविष्णु परिविष्णोः परिविष्णु बहिर्वनात् बहिर्वनं प्राग्वनात् प्रा

मुक्तिमर्यादेन त्येत्यर्थः अग्नेरभिमुखं इत्यर्थः अग्नेः प्रतिमुखं

ग्वनं आमुक्तेः आमुक्ति अभ्यग्नेः अभ्यग्नि प्रत्यग्नेः प्रत्यग्निवनस्यसमीपमनुवनं ।

वहन्ति गावो यस्मिन्काले

गंगामनु अनुगंगं तिष्ठंतिगावोयस्मिन्सतिष्ठद्गुदोहनकालः वहद्गु आयतीग

आयत्यः गावो यस्मिन्काले

गंगामध्ये

वं पारेगंगायाः पारेगंगं मध्येगंगं इत्यादयोनिपात्याः खलेयवायस्मिन्काले ।

पारेमध्ये इत्यादौ एतच्च
निपातनादेव भवति ।।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्त्रैलेयवं द्वौमुनिवंश्यौपो द्विमुनि त्रिमुनिव्याकरणस्य सप्तगंगं समाहृताः सप्त
गंगाः द्वियमुनं टाङ्काः समासेसति अञ्टकज्ञन्येने प्रत्यया भवंति शरदः स
मीपं उपशरदं प्रतिविपाशं जरायाः जरस उपजरसं अदिप्रतिप्रत्यक्षं अक्ष्णः
परंपरोक्षं परसाक्षस परस परोक्षिरनिज्ञायकान अन्वक्षं उपराजं उपसमिधं
उपनदं क्वचित्समासांतविधिरनित्यः उपनदि इत्यव्ययीभावः अमादौ तत्पुरुषः
द्वितीयाद्यन्ते पूर्वपदेसति योऽन्वयः स तत्पुरुष संज्ञकः समासः ग्रामं प्राप्तः ग्राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं०सि०
64

प्राप्तः कृस्त्राश्रितः कूपपतितः ग्रामगतः खट्वारूढः मुहूर्त्तसुखं दुःखातीतः ।
ग्रामगमी सत्त्वभुक्तः दात्रेणछिन्नं दात्राछिन्नं मासेनपूर्वः मासपूर्वः मातृस
दृशः पितृसमः माषोनं वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः मासावरः हरित्रा
ताः नखभिन्नः दध्योदनः गुडधानाः यूपायदारु यूपदारुः अर्थेननित्यसमासो
विशेष्यलिंगताच द्विजायायं द्विजार्थः सूपः द्विजार्थाशाटी द्विजार्थं पयः भूत व
लिः गोहितं गोसुखं गोरक्षितं चौरभयं सुखापेतः दुःखापोढः कल्याणापोढः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

काष्ठाग्नीतिः राज्ञः पुरुषः द्विजस्यपाचकः देवस्यपूजकः

ब्राह्मभीतिः राजपुरुषः द्विजयाचकः देवपूजकः क्वचित्षष्ठीनसमस्यते न

आश्रितेस्य

दृश्यम् एणंद्विजाःसतांषष्ठः काकस्यका[redacted]फलानांबहितः इदमेषामासित अपांश्च

कः ष्टा ओदनस्यपाचैभवतःशायिका क्वचिदमाधंतस्यापरत्वं रायमतिज्ञातोऽति।

कायस्यापरभागः

शःतावमतिज्ञातोऽजिनोःपूर्वभूतो भजपूर्वःकायस्यपूर्वःपूर्वकायःअपरका

कायस्याधरः कायस्योत्तरः अह्नो मध्यम् रात्रेर्मध्यम् रात्रेः पश्चिमः

यः अधरकायः उत्तरकायः अह्नोमध्ये मध्याह्नः मध्यरात्रः पश्चिमरात्रः अर्द्धं।

पिप्पल्या अर्द्धम् भिक्षाया द्वितीयो भागः भिक्षायास्तृतीयो भागः

पिप्पली क्वचिद्वा द्वितीयभिक्षा भिक्षाद्वितीयं तृतीयभिक्षा भिक्षातृतीयं चत

इदमस्यालेख्यमाधनात्स्य
परत्वमव्यात्स्यात्॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰चं॰
65

भिक्षापात्रस्य तृतीया.　　भीक्षापात्र्हरीय पक्षतृतीया।

थेभिक्षा भिक्षाचरत्थें भिक्षाचरीयं तृतीयभिक्षा जीविकांप्राप्तः प्राप्तजीवि
कः जीविकाप्राप्तः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः जातस्यमासोमासजातः।

एकपदस्वभावः

इत्यादिसमासेक्वचिदैकपद्यंणत्वहेतुः शराणांवनं शरवणं आम्रवणं
[illegible]वणं संज्ञायांणत्वं सूर्पणखा क्वचिन्न माषवापिणौ माषवापिनौ
व्रीहिवापिने व्रीहिवापिणे सुरापाणं सुरापानं सप्तमी अक्षेषुशौंडेऽक्षशौं
डः पात्रेसमितः गेहेशूरः गेहेनर्दीनाजि नाजिपूर्वपदेसतियोन्वयःसनसु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रुषसंज्ञः समासः ना समासेसमिति नञोऽदादेशः धर्मविरुद्धोऽधर्मः ज्ञान
विरुद्धमज्ञानं अनुस्वरे समासे नञोऽनुस्यात्स्वरे अश्वादन्योऽनश्वः संशयाभा
वोऽसंशयः निरनुबंधकनस्य नञनौ नाकः नदन्ते नक्रः नासत्यौ नैकधा ॥०॥
चार्थे द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः तत्रेश्वरं गुरुंच भजस्वे
ति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधो समुच्चयः वटोभिक्षामटगां चानयेति क्रमेण। मा
क्रियाद्वयसंबंधोऽन्वाचयः मिलितयोरेकक्रियान्वयः इतरेतरयोगः संहतिः स

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वं·सि·
66

माहारः तत्राशयोर्नसमासोऽस्यनन्वयात् द्वंद्वेऽल्पस्वरप्रधानेकारोकारांतं।
नांपूर्वनिपातः पटुश्चगुप्तश्चपटुगुप्तौ अग्निश्चमारुतश्च अग्निमारुतौ धवखदिरौ
वहुत्वनियमः इंद्रश्चाश्वश्चरथश्च इंद्राश्वरथाः तापसपर्वतौ स्वराद्यदंतस्य इत्या
हुरेके देवतानांद्वंद्वेपूर्वपदस्याकारः इंद्रावृहस्पती अग्नाविष्णू क्वचिन्न अग्निवायू इं
द्राग्नीसवर्णयोः अग्न्यादेःसोमादीनांसस्यषः अग्नीषोमौ अग्नीवरुणौ प्राणितूर्यसे
नांगानांद्वंद्वएकवत् प्राण्यंगेदंतोष्ठम् तूर्यांगेमार्दंगिकपाणविकं सेनांगेरथि।

प्राणिवस्तितिङुं वेति
मतेनेतिपाणिवोपान
परहः पालनौ काश्मा
त्खेरादइत्यपत्यवः ॥

मरदङ्‌वारंनंशि
त्वमह्वेतिमार्दंगिकं॥
शिस्यापाव्दकप्रत्यवः ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

काष्ठारोहम् विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापरा।
धरोत्तराणां द्वंद्वो वा पक्षवत् वृक्षाशोकम् वृक्षाशोकाः रुरुपृषतं कुशकाशं
व्रीहियवम् दधिघृतम् गोमहिषम् शुकबकम् अश्ववडवम् पूर्वापरम् अ।
धरोत्तरम् पदेदधि घृतेत्यादि फलसेनांगवनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तुधा
न्यतृणानां बहुप्रकृतिर्द्वंद्व एकवत् बदराणि च आमलिकानि बदरामलक
म् एकालिंदं द्विप्रकृतिर्नो न बदरामलके अश्वानडुक्षणां द्वंद्वे ह्येना पोतारो मा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं·सि·
67

नरपितरौ निपातनेो त्वदादीनि शिष्यन्ते सर्वैः सहोक्तौ सचदेवदत्तश्चतौ समाहारे।
एकवद्भावः एकत्वे द्विगुद्वंद्वेहीनपुंसकलिंगौ भवतः पाणिपादं मार्दंगिकपाणवि
कंरथिकाश्वारोहम् पदकश्रमकम् वदरामलकम् शशकुशपलाशम् संख्या।
पूर्वो द्विगुः समाहारे द्विगुः समासो भवति तत्तोकारान्तादीप्प्रत्ययः दशानां ग्रामा
णां समाहारो दशग्रामी पंचाग्नि क्वचिन्न पंचपात्रम् त्रिभुवनं चतुर्युगम् वा।
ऊब्रीहिसंज्ञिकः समासो भवति बहुव्रीहौ विशेषणसप्तम्यन्तंक्तांनसर्वादिसं।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ख्यानां पूर्वनिपातः बहुधनं यस्य स बहुधनः अस्तिधनः लंबकर्णः कण्ठेकालः
वेह्गडुः कृतकटः सर्वप्रियः द्विपुत्रः कचित्रचन्द्रशेखरः पद्मनाभः दन्तजातः
ऊरुमित्रः कचिद्दाप्रियगुडः गुडप्रियः आहिताग्निः अग्न्याहितः उद्यतोसिर्ये
न स उद्यतासिः असुद्यतः नञ्दुःसुभ्यः प्रजामेधयोरसुक् यस्य लोपः अप्रजाः ।
दुर्मेधाः सुप्रजाः अन्यार्थे स्त्रीप्रत्ययान्तस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य समासस्य ऊङस्तः
पुंवद्वा समासे सति समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे परे ऊङः पुंसकस्य पूर्वस्य स्त्रीलिंग

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं०सि०
68

स्य पुल्लिंगस्येव रूपं भवति रूपवद्भार्यः उक्तं पुंसकस्याविं च्छायाद्वितीयः गंगाभा
र्यः ऊङ्प्रत्ययान्तस्यान वामोरूभार्यः पूरणार्थप्रत्ययान्ते प्रियादौ च न कल्याणी
पंचमीयासां रात्रीणां ताः कल्याणीपंचमा रात्रयः कल्याणीप्रियः कल्याणी
पतिव्रता तरतमचरट् कल्पदेश्यदेशीयरूपपाशादौ पुंवत् दर्शनीयतमा
दर्शनीयतरा दर्शनीयचरी दर्शनीयकल्पा दर्शनीयदेशीया दर्शनीयरूपा
दर्शनीयपाशा शसि बह्वल्पार्थस्य पुंवत् बह्वीभ्यो देहि बहुशः अल्पशः न

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नेयोर्गुणवचनस्य शुक्लायाभावः शुक्लत्वं शुक्लता कुक्कुट्यादीनामंडादिषु
कुक्कुट्याअंडं कुक्कुटांडं मृगपदं मृगक्षीरं काकशावः सर्वादेःसमासेपुंव
त् दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्चांतरालेमध्येयादिक्सा दक्षिणपूर्वा सर्वाप्रधानम्।
स्येतिसर्वमयः सर्वाकरोतिसर्वकारः यङ्मानिनोपुंवत् एनीवाचरतीति
एनायते दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानीचैत्रः संज्ञकनद्धितान्योकोपधस्य
न पाचकाभार्यः रसिकाभार्यः संज्ञकनद्धितान्योकिम् पाकभार्यः संज्ञापूर्णी

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि०चं०
69

थेप्रत्ययोर्न दत्ताभार्यः पंचमीभार्यः वृद्धिहेतोस्तद्धितस्यारक्तविकारार्थस्यन।
माथुरीभार्यः रक्तेत्त कषायेणरक्ताकाषायी कषायीकंषायस्यसकाषायकंथः वि
कारेतु हेम्नोविकारोहैमी हैमीमुद्रिकायस्यस हैमसुद्रिकः पुटिसतिपुंवत् वैयाक
रणभार्यः स्वांगादीयोऽमानिनिनसुकेशीभार्यायस्यसः सुकेशीभार्यः मानिनि।
तु सुकेशामन्यतेससुकेशामानी जातिवाचिनःस्त्रीप्रत्ययांतस्यन शूद्राभार्यः ब्रा
ह्मणीभार्यः इत्यादि गोः गोशब्दस्यान्यार्थेवर्त्तमानस्यह्रस्वोभवति पंचगवाय

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यस्यपंचग्रः संख्यासुव्याघ्रादिपूर्वस्यपादशब्दस्यांतलोपः सहस्त्रंपादायस्यसस्सह

स्रपाद् शसादौस्वरेनङ्घिनयस्वरपोरीपीकारेचपदादेशः सहस्रपदः द्विपाद् द्वि

पादौ द्विपादः स्यपात् व्याघ्रपात् व्याघ्रपदीकुले व्याघ्रपदोपत्यंवैयाघ्रपदः।

व्याघ्रपदोपत्यंस्त्रीव्याघ्रपदी टाउकाः मध्याह्नः पूर्वाह्नः नोवानांतस्यटेर्लोपः

नङ्घिनस्यस्वरेयकारेचपरेवाग्रहणात् क्वचिन्नक्वचिदुपधायालोपः नस्युरु।

घः कविराजः कृष्णसखः देवगवी परमगवी राजधुरं एकधुरं सर्वधुरः वा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सि॰ 70

ह्मनसं दक्षिणायस्य सः महोराज्ञः द्विगुः पंचगवः बहुकर्तृकः बहुलक्ष्मीकः इतरे
तरयोगे द्विवचनं बहुवचनं च स्त्रीपुंसौ ऋक्सामे महोक्षः जातोक्षः वृद्धोक्षः द्विगुः
द्व्यायुधं त्र्यायुधं ग्रामतक्षः फलकसक्थं मृगसक्थं सर्वसक्थं अर्द्धखारं अर्द्ध
नावमित्यादि॥ ॥ कर्मधारयस्तस्मार्थे पदद्वयस्यैकार्थनिष्ठत्वे सति कर्मधारयः स
मासो भवति कर्मधारये पूर्वस्य पदस्य पुंवत् कर्मधारये विशेषणस्य पूर्वनिपातः
नीलमुत्पलं नीलोत्पलं रक्तलता पुंस्कोकिलः ब्राह्मणभार्या दत्तभार्या सके।

ष्टभार्या पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः एकनाथः सर्वयाज्ञिकाः जर

न्नैयायिकाः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः इत्यादिनाम्न

श्चकृतासमासः प्रादिरुपसर्गस्य नाम्ना च कृदंतेन नाम्ना नित्यं समासः व्याघ्रः

कच्छपः कुंभकारः शाकपार्थिवादीनां मध्यपदलोपः शाकप्रियः पार्थिवः शाक

पार्थिवः देवपूजको ब्राह्मणः देवब्राह्मणः सहादेः सादिः समासे सहादेः सादिरा

देशः सहपुत्रेण सपुत्रः सहांचतीति सध्यङ् समंचति सम्यङ् तिरोंचति तिर्यङ् ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ चं॰ देवान्नंचतिदेवद्र्यङ् विष्वगंचतीति विष्वद्र्यङ् लक्ष्मीजायायस्य लक्ष्मीजानिः कुक्षिंमम
71 त्रे कदन्नं ईषदुष्णं कोष्णं कवोष्णं कदुष्णं द्यौश्चभूमिश्च द्यावाभूमी जायाश्चपतिश्च
दंपती दंपतिर्जायाचपतिश्च दंपती मातरपितरौ कुपुरुषः कापुरुषः षट्चदशाच षोडश
षट्दंतायस्य षोडन् महान्नीश्वरो महेश्वरः महादेवः खरानासिकायस्य खरणसः
खरणाः खुरश्चनासिकायस्य खुरणाः खुरणसः उन्नतानासिकायस्य उन्नसः प्र
णसः विगतानासिकायस्य विग्रः विख्यः चनसोऽ[illegible]यायस्य चतुरस्त्रः प्रोष्ठीगोस्ता
म्र

स्थवर्णादेर्यस्य प्रोष्ठपदः प्रगनेजात्वनीयस्य प्रज्ञः संज्ञः ऊर्द्धज्ञः शार्ङ्गं धनरस्य

शार्ङ्गधन्वा उद्गंधिः सुगंधिः पूतगंधिः सुरभिगंधिः द्विदन् दंतस्य दत् चतु।

र्दन् त्र्यग्रमंचति त्र्यदद्र्यङ् त्र्यमुमुयङ् त्र्यदमुयङ् कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौम

दगंधीपुत्रः कौमदगंधीपतिः समानं ज्योतिरस्य सज्योतिः सनाभिः सनामा सव

याः सब्रह्मचारी सतीर्थ्यः क्षीरोदः सरोदः लवणमुदकं यस्य स लवणोदः शुद्ध

मुदकं यस्य स शुद्धोदः पृषोदरः वृकोदरः विषोदः वारिवाहिको वलाहकः गूढो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सू॰
७२
72

त्मा दक्षिणातारं दक्षिणातीरमित्यादि अलुक्क्वचित् क्वचित्समासेन द्धितेच विभक्तेः।
लुक् कृच्छ्रान्मुक्तः स्तोकान्मुक्तः दूरान्मुक्तः निकटान्मुक्तः ब्रह्मयोनिः सरसिजं उ
रसिलोमा हृदिस्पृक् कंठेकालः वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः खेशयः ग्रामे
वासः ग्रामीवासी चौरस्यकुलं ओजसाकृतं अंभसाकृतं सहसाकृतं पुंसानुजः।
जनुषांधः आत्मनापंचमः त्वचिसारः गविष्ठिरः युधिष्ठिरः परस्मैपदं परस्मैभा
षा आत्मनेपदं आत्मनेभाषा मध्येगुरुः स्तंबेरमः कर्णेजपः पूर्वाह्णेतरे पूर्वाह्णे ७२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तमे ग्रामण्यायणाः अमुष्यपुत्रिका अमुष्यपुत्रिका मातृपितृभ्यांस्वसुःसमासः।

मातृष्वसा पितृष्वसा मातुःपितुर्भगिनी मातुःस्वसा मातुःष्वसा पितुःस्वसापितुः

ष्वसा होतुरंतेवासी होतुःपुत्रःपितुरंतेवासी पितुःपुत्रः तरनमतृपकल्पचेलड्

ब्रुवगोत्रमतहतेषु ईंवंतस्यानेकस्वरस्यङ्ह्रस्वोभाषितपुंस्कस्य ब्राह्मणितमा।

ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितृपा ब्राह्मणीकल्पा ब्राह्मणिचेली चेलडादीनिकुत्सितवि।

षयेकुत्सितवाचीनिकुत्सिता ब्राह्मणी ब्राह्मणि ब्रुवा एवमग्रेपिब्राह्मणिगोत्रा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ पू॰
७२
73

ब्राह्मणिमना ब्राह्मणिमर्भाषिना हृतपुंस्कैकस्वरस्य किं नदीतरा घनीवंतस्य स्त्री प्रत्य
यांतस्य ईवंतस्यैकस्वरस्य ह्रस्वो वा नरा ब्रह्मबंधूनरा ब्रह्मबंधुतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा
एकस्वरस्य किं नदीतरा ङितः परस्य वा उगिदचां वर्णो नावित्वो विदुषितरा विद्वत्तरा वे
सौ रसेसन्तितरा सतीतरा सतीतरा विदुषितमा विद्वत्तमा मघवतीतरा मघवति
तरा पचतीतरा पचन्तितरा देवानांप्रियाः इति मूर्खे अन्यत्र देवप्रियः संज्ञायां दिवो
दासः अन्यत्र द्युदासः शुनःशेफः शुनःपुच्छः इत्यादि इष्टकेषीकामालानां चितत्तू॰ ७२

लभारिषुहस्त्वः इष्टकचितं नंपक्केष्टकचितं इषीकतूलं मुंजेषीकतूलं मालभारी उत्प

लमालभारी कारेसत्यागदस्तमुम सत्यंकारः अगदंकारः अस्तोश्च अस्तंकारः ।

धेनोर्भव्यायां धेनुंभव्या लोकस्य पृणे पृणातेर्नौ पृणतीति पृणः लोकस्य पृणः लो

कंपृणः इत्यनेर्नभ्यासस्य अनभ्यासमित्यः भ्राष्ट्राग्न्योरिंधेभ्राष्ट्रमिंधः अग्निमिंधः

मिइंधी योजने इंद्धे इति इंधः अग्निमिंधः गिलेऽगिलस्य तिमिंगिलः अगिलः

स्य किंगिलगिलः गील गिलेच तिमिंगिलगीलः उग्रमद्रयोः करणेउग्रंकरणं ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰ सि॰ पू॰
७४
74

मद्रंकरणं रात्रेः कृतिवा रात्रिंचरा रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचि

सहितनिषु क्वौ नेषुपूर्वस्य दीर्घः उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् नीरुक् अभि

रुक् ऋतीषट् परीतत् मतवर्थवत्कृस्वरस्य अमरावती शरादेश्च शरावती अजिरादे

र्न अजिरवती उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये वा दीर्घः परिपाकः परीपाकः अभि रोचतेति

ऋतिसहिते परितनोतीति आदेशश्च द्वंद्वे द्वंद्वे सति विद्यादेर्लोपः माताच पिताच पि

तरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ दुहिताच पुत्रश्च पुत्रौ स्वसाच भ्राताच भ्रातरौ ऋतां।

आदेरिति द्वन्द्वविषयो भि लाक्षीनां तत्स्यापीनां च मध्ये मद्धि ऽवशिष्यते वकारादेर्दे राघोरायानां वेसोयो भवतीत्यर्थः ।२।।

इत्यत्रापि प्रधानत्वात् श्वशुरस्य परिशिष्टः।।

स्वसृदुहितृभ्यां सह क्रमेण भ्रातृपुत्रौ शिष्येते पुत्रौ भ्रातरौ।।

रामश्च राम श्च रामाः।। घटश्च कुम्भश्च कलशः।। मातृश्च पितृश्च एकौ पितृस्वसरौ वा शिष्येते।। ४ माता पितरौ वा।।
पितृर्ई शाङ्गपं माता पोरवे गार्गि नेच्यते इति स्मृतेः मातुः प्रधानत्वात् पूर्वनिपातः।।२।।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्वंद्वे पूर्वपदस्यात्वं मातापितरौ नेष्टाभ्रातारौ पुत्रे च पिता पुत्रौ गावश्च गावश्च इमाः गा
वः शुक्लश्च शुक्ला च शुक्लं च शुक्लानि सवयस्त्वयोनो वा दिक्संख्ये संज्ञायां दिग्वाचि
नः संख्यावाचिनः शब्दाः समानाधिकरणे संज्ञायामेव समस्यन्ते तत्पुरुषसंज्ञकः दा
क्षिणाग्निः सप्तर्षयः द्वंद्वतत्पुरुषयोः परस्य दस्येव लिंगं कुक्कुटमयूर्याविमे मयूरी
कुक्कुटाविमौ अर्द्धपिप्पली द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वप्रादिसमासेन पंचकपालः जीवि
कां प्राप्तो प्राप्तजीविकः आपन्नजीविकः अलंकुमार्यै अलंकुमारिः निःकौशाम्बिः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सत्वे द्विवचनमतेत्वंमविवादितम वहुत्वेपिपुंलिंगमवदरीनानात॥

अश्वश्च वडवा च ... तद्धिताः ॥ वहुत्वे पुंलिंगत्वमपि अश्ववडवान् वडवेरित्यादि॥

परवल्लिंगता अपवादोऽयपरत्वात् समाहारनपुंसकतां वाधते ... रात्रि ... एतद्ता ... तत्पुरुषकर्मधारयाः

चं·कौ·टी· ७५ 75 अश्ववडवयोर्द्वंद्वः पूर्ववल्लिंगं अश्ववडवौ रात्राह्नाहाः पुंस्येव अहोरात्रः पूर्वरात्रः।

पूर्वाह्णः द्व्यह्नः द्व्यहः संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं द्विरात्रं त्रिरात्रं अपथं च न तत्पुरुषे क्लीबं

नपंथाः अपथं तत्पुरुषे किम् नपंथाः यस्मिन्देशे सोऽपथो देशः अर्धर्चादयः क्लीबे पुंसि

अर्धर्चं अर्धर्चः द्विजः ध्वजं ध्वजः तीर्थः तीर्थं एवं शरीरमंडपयूपदेहपंकुशकला।

अपदीयोपि॥ शाङ्क्वादि आवंतो नरपदो द्विगुर्वा स्त्रियां पंचखट्वी पंचखट्वं अनो नलोपो द्विगुर्वा स्त्रि

यां पंचतक्षं पंचतक्षी पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबता पुण्याहं सुदिनाहं संख्या ७५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

याभ्यांपरस्यपथः क्लीवता त्रिपथं द्विपथं सामान्येनपुंसकं मृदुपचति प्रातः कम-
नीयं उपज्ञोपक्रमांततः तत्पुरुषः क्लीवे उपज्ञायमानोपक्रम्यमानयोरादिः प्राथ-
म्यं चेदाख्यातुमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं नंदोपक्रमं द्रोणः छायांतश्च
पूर्वपदार्थबाहुल्ये क्लीवता इक्षूणां छाया इक्षुच्छायं राजपर्यायपूर्वोरक्षः।
पिशाचादिपूर्वश्च सभांतः इनसभं ईश्वरसभं नेह राजसभा रक्षःसभं पिशाचसभं
संघातार्थसभांतः स्त्रीसभं स्त्रीसंघात इत्यर्थः सेनासुराच्छायाशालानिशानां वा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वृ॰ वि॰ ए॰
७६
76

ब्राह्मणमेनं यवहरं कुडपञ्चायं गोशालं स्थनिशं पत्रेब्राह्मणा सेनेत्यादि इतिसमा

सप्तक्रिया ॥ ॥ प्रथमस्यैणनाम्नोप्रत्ययेः स्यैणप्रत्ययः प्रादिस्वरस्याजिणातिचवृद्धिः स्व

राणांमध्ये प्रथमादिस्वरस्यवृद्धिर्जिनिणितिचजद्धिते वोध्वस्वरे उत्वर्णस्यैणान्तस्था

बृनद्धितेस्वरे यकारेस्वपरे उपगोरपत्यंगौरपत्यंमोपगवः वैदषः वासिष्ठः गो।

तमः भार्गवः श्रीमीरसः वेदः श्रीवीचे ब्रह्मणः हाजः त्रउरणी संख्यासंभद्रपूर्वस्य।

मानशहस्यकृतउरभवत्याणिपरे षाणमातुरः द्वैमातुः सामातुरः भद्रमातुरः शि।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

बादेश्चशैवः वैदेहः कार्ल्सिः वामदेवः चेतइअनषः अकाभंतानान्मो नषिशहादे

पद्मपैर्घ्येइन देवदत्तिः मैथतिः दासमषिः पौरंदरिः यासद्दतिः कैर्ल्सिः वह्लादेश्च व

होरपत्यंवाह्लविः ऊडुलोमिः गार्गिः वैदिः नाडिः कौजिः स्वथान्नव्यासवरुउ

एषामेकद्वये: स्यात् ... ॥

निषादचंडालविंवानामकङ्च स्वधान्नरपत्यं सोधानकिः एणायनरोयणीया

... शाकः प्रत्येकं वदपते ॥

गर्गनजाविस्त्रीपितृष्वसादे गर्गादेर्णः नडादेरायणणश्चादेः स्त्रीषत्ययोना

गर्गस्यमात्रापत्यम् गार्गिरपत्यम् ॥

चैणयणपितृष्वसादेस्त्रीयोपत्येचैः गार्ग्यः वात्स्यः कात्यः श्रावकःऽः वातंडः मा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं०सि०१.
७०
७७

ढूकः पौतिमाष्यः नाडायनः चारायणः गार्ग्यायणः वात्स्यायनः आमुष्यायणः
आत्रेयः कापेयः नैधेयः गांगेयः माहेयः गौधेयः नारेयः कल्याण्यादेरिनङ्
च कल्याणिनेयः कौलटिनेयः गोधादेरारगणेरुणो गोधारः नारारः पांडारः गौ
धेरः नारेरः पैतृष्वसीयः मातृष्वसीयः पितृष्वसादेरेयणि टिलोपः पैतृष्वसेयः।
मातृष्वसेयः पंडोर्ड्यण् पांड्यः चटकादैरण् च स्त्रियामपत्यं चाटकैरः स्त्र्यपत्ये प्र
त्ययस्य लुक् चटकाल्लुग्वक्तव्ये क्वचित् प्रत्ययस्य गर्गाः वसिष्ठाः भृगवः अंगिरा। ०७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सः कुरवः मानमाः यवनयः विदाः अंगाः वंगाः विदेहाः स्त्रियामवंति कुंतिकुरु।

शूरसेनादिभ्योऽवरुन्त्वेपि अवंती कुंती कुरुः शूरसेनी देवनेदमर्थे देवतार्थे

इदमर्थे चोक्ताः वक्ष्यमाणाश्च प्रत्ययाः इंद्रो देवताऽस्येति ऐंद्रं सौम्यमाग्नेयं ग्रह

मेधीयं वास्तोष्पतीयं अग्नीषोमीयं मरुत्वतीयं अपोनपादपांनपातोऽपोन

प्त्रऽपांनप्त्रश्चादेशौ ईये यथाक्रमं परतः अपोनप्त्रीयं अपोनप्त्रि अपांनप्त्रीयं अपा

नप्त्रीयं प्राहूर्घपरणपः प्राहूर्नेवताऽस्य प्रावृषेण्यं कः प्रजापतिर्देवताऽस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्वयोरिति सप्तम्यंतं पदविशेषणं पूर्वश्चान्तरश्च तपोर्वोत्तरे ते च पदे पूर्वोत्तरपदे ते आदी यस्य ययोः तेपूर्वोत्तरपदादी तयोः ॥१॥

सुहृदोभावः सौहार्दं ... एवमग्निवरुणौ देवते अस्य ... ॥२॥

पितृपितामहपदे ... प्रकारः इति स्वरत्वात् ... ॥४॥

तद्धि० प्र० ७८

78

कार्यं कचिद्द्वयोः पूर्वोत्तरपदाद्योः स्वरयोः क्वचिद्वृद्धिर्निपात्यते तद्यथा आग्निमारुतं

सौपूर्णवैद्धौ आग्निवारुणीयं सौहार्दं सौभागिनेयः सक्तुप्रधाना सैंधवः तेषु भवः

सानुसैंधवः आनुशातिकं ऐहलौकिकं पारलौकिकं गर्णिनोवा उक्ताः वक्ष्यमाणाश्च

प्रत्ययाः गर्णिनोवा स्वतीयः स्वस्रसपन्नं स्वास्त्रीयी पित्रीयं पयस्य कुलीनदीयं त्वदीयं

मदीयं अन्यस्मदुकू ईयेयपरे अन्यादीयं पितृर्भ्रातरिव्यः पितृभ्रातः पितृव्यः मातृ

र्भ्रातरिडुलः मातुलः मातापितृभ्यां पितरि मातरि डामहच् मातुः पिता मातामहः ७८

शतेन क्रीतः शतिकः शत्यः ... अनुशतिकः ... ॥

अन्यस्य दासः ... अन्यस्य भावः ... अन्यदूतिः अन्यकारकः अन्यद्रागः ॥ ... अन्यदाशीः अन्यदाशा ... अन्यदर्थः ... तृतीयोन्तस्वेति किं अन्यस्यात्पेनवा आशीः अन्याशीः ... कारकादि ... पञ्चमी तृतीयोन्तस्वेति ... ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पितुःपिता पितुर्माता

हः मातुर्माता मातामही पितामहः पितामही घेवेडगधेसो दद्दहसमरोमाः स्र॥
विसोटं ग्रविहूसं ग्रविमरीसं तिलान्निष्फलात्पिंजपेजौ निष्फलस्तिलः तिल
पिंजः तिलपेजः कारकात्क्रियायुक्ते कारकादपत्येनेश्नन्मयाः क्रियायुक्ते कर्त्तरि।
कर्मणि च कुंकमेनरक्तंवस्त्रं कौंकमं वस्त्रेणापरिहृतोवाह्योरथः कांवलः द्वैपा
द्वः पांडुकंबलादिनिः पांडुकंबलेनसंवीतः पांडुकंबली रथः वसिष्ठेनदृष्टंवा
सिष्ठंसाम कलिनादृष्टंकालेयं वररुचिनाकृतोवा ररुचोग्रंथः मनुनाप्रोक्तो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सं·सि·टी· मानवोधर्म्मः मथुरायाआगतोमाथुरः ग्रामादागतोग्राम्यः धुरंवहति धुर्य्यः धौरे।
७९
79
यः सर्वधुरीणः एकधुरीणः मुखपार्श्वतसोर्लोपईये मुखतोभवं मुखतीयं ।
पार्श्वतीयं देवस्वराजजनपराणांकुकईये देवकीयं स्वकीयं राजकीयं जनकी।
यं परकीयं मध्यान्मः मध्यमः हेमंतस्यवातलोपोऽणि हैमनं हैमंतं चिरंप
रुत्परारिभ्यस्त्नः चिरंत्नं परुत्नं परारित्नं अग्रादिपश्चाद्दिमात्डिमः अग्रिमं पश्चा
दिमं पश्चिमं अंतिमं [illegible] हेतुमनुष्येभ्योवारूप्यमयटौ समादागतं समरूप्यं । ७९

पप

सममयं समीयं देवदत्तरूप्यं देवदत्तमयं देवदत्तीयं छगलिनोणेयिनः छाग
लिना प्रोक्तमधीयं छागलेयिनः पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोर्णिनिः प
राशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणः भिक्षवः शैलालिनो नटाः कर्म
दकृशाश्वादिनिरुक्तविषये कर्मन्दिनः कृशाश्विनः त्रपुजतुनोः षण् विकारे त्रा
पुषं जातुषं शम्याः ष्लञ् शामीली स्रुक् शक्तियष्ट्योरीकक् प्रहरणे शाक्तीकः
याष्टीकः प्रहरणमस्य ष्टीकः विंशति त्रिंशद्भ्यां ड्कोवा विंशनेस्ति शहस्रलो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं० सि० वृ० षोडके परे विंशकः त्रिंशकः विंशतिकः त्रिंशत्कः कर्मणः उकञ् कर्मणि प्रभवति
८० 80 कार्मुकं मनोर्जातावञ्यतौ षश्चागमो मनोरपत्यं मनुष्यः मानुषः जातौ किं मानवः
वैनेयिकः कारकात्कर्तृनइयकञ् इत्येते प्रत्ययाः कर्तरि कर्मणि चोक्तवत्समासः।
ब्रह्मचर्येषु चरते चरणिनो वा क्रममधीते क्रमकः पदकः ग्रामादागतस्तत्र जातो वा
ग्रामीणः सध्रीचीनः समीचीनः तिरश्चीनः कुलस्यापत्यं कुलीनः महाकुली ८०
नः आढ्यकुलीनः क्वचिद्यलोपः कन्याया अपत्यं कानीनः कान्यसोमे कानी

क्वचित्स्मात्परस्य यस्य लोपः ... ईनो वेति
तद्धिते स्वरे ... कारे परे ...
... कारे ... यस्य लोपः ॥

कृष्णकालीनगरीकारिका:
कालीत्यादि रैवत्यादय:

अनन्तरेण पुत्र: कालः ततीकांत
नन्तरं कालि पौत्र: पुत्रो का
ले: त्यत्क कृत्येणपुत्रे नाह: न्याय

या: छात्रा: गार्गीया: रैवत्या अपत्यं रैवतिक: पुष्कर्णा प्रज्ञा पौर्णमासी पौषी नैषी
क्षत्रियापत्यं क्षत्रिय: शक्रो देवता अस्य शक्रियं इंद्रलिंगं इंद्रियं च दैदीर्व्यत्यादिक:
कुद्दालै: खनति कौद्दालिक: हलं वहति हालिक: शब्दं करोति शाब्दिक: दाडि
क: धर्मं चरति धार्मिक: आधार्मिक: पक्षिणो हंति पाक्षिक: शाकुनिक: तैत्तिरिक:
मात्स्यिक: मैनिक: मार्गिक: सारंगिक: पुराणमधीते पौराणिक: ऐतिहासिक:
वैदिक: पील्वादिकर्णादिभ्य: कुणजाहौ पाकमूलयो: पीलूनां पाक: पीलुकुण:

दडिं करोतीति दा
डिक: कुलालादि
त्यर्थ: वाद्य

वेदमधीते
वैदिको इति

पील्वादिभ्य: पाकार्थे कुण
कर्णादि[illegible] मूलार्थे जाह

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰कौ॰
८१
81

पक्षात्तिप्रत्ययः

पीलुकुणः कर्णस्यमूलंकर्णजाहं नेत्रजाहं पक्षात्तिर्मूले पक्षस्यमूलं पक्षतिः चं
चुंचणौ वित्ते विद्ययावित्तः विद्याचुंचुः विद्याचणः वेःशालच्छंकटचौ विस्तारार्थे विस्त
ते विशालं विशंकटं विसंप्रोदःकटः विकटं संकटं प्रकटं उत्कटं अलाबूति लो
माभंगाभ्योरजसिकटवाच्यः अलाबूनां रजो अलाबूकटं तिलकटं उमाकटं भंगा
कटं गोष्ठादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः गवां स्थानं गोगोष्ठं अश्वगोष्ठं संघातेक
टः अवीनां संघातः अविकटः विस्तारेपटः अविपटः द्वित्वेगोयुगच् द्वौ उष्ट्रौ उष्ट्र ८१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गोयुगं षडुत्वेषड्गवः मस्नेषड्गवं स्नेहे तैलः तिलतैलं सर्षपतैलं भवनेक्षेत्रेशाः
कटशाकिनौ इक्षूणांभवनंक्षेत्रं इक्षुशाकटं इक्षुशाकिनं अवाक्कुट्ठारकटौ अवी
चीनोऽवकुट्ठारः अवकटः नासिकायांनतेसंज्ञायां टीटनाटभ्रटाः अवान् नासिका
यांनतं अवटीटं अवनाटं अवभ्रटं नतयोगान्नासिकावटीटापुरुषो अवटीटः
नेविडबिरीसो उन्नार्थे निविडं निबिरीसं इनपिटकाः प्रत्यये चिक्कि चिचिका
देशाउन्नार्थे चिकिनं चिपिटं चिक्कं क्लिन्नस्य चिल्पिल चुलाः लप्रत्यये चक्षुषी इत्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰कौ॰
८२

82

र्थे । क्लिन्नेचक्षुषीअस्य चिल्लः पिल्लः चुल्लः उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोः पर्वतस्या
सन्नाभूमिः उपत्यका आरूढा अधित्यका कर्मणिघटोठच् घटतेइत्यर्थे कर्मणिघ।
टते कर्मठः साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायामिनिः साक्षाद्द्रष्टासाक्षी इष्टादिभ्यश्चइनिरनेनेत्यर्थे इ
ष्टमनेन इष्टी अधीती हैयंगवीनंश्रोत्रियः क्षेत्रियः अनुपदीइत्यादयोनिपा
त्याः ह्योगोदोहोद्भवंघृतं हैयंगवीनं छंदोऽधीते श्रोत्रियः परक्षेत्रे चिकित्स्यः
क्षेत्रियमनुपदमन्वेष्टव्याअनुपदी व्याख्याद् अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः प्रागकः उच्चकैः। ८२

सर्वकः अपकं अश्वकमकौत्वकं अहकं त्यप्तनौ भवाद्यर्थे त्यप्तनौ प्रत्ययौ त्यः कुत्र
भवः कुत्रत्यः कुतस्त्यः अमात्यः इहत्यः क्वत्यः तत्रत्यः अंगीकारे दक्षिणपश्चा
त्पुरस्त्यण दाक्षिणात्यः पाश्चात्यः पौरस्त्यः एषमस्त्यनं ह्यस्त्यं श्वस्त्यं श्वस्तिकण
सौवस्तिकं अद्यतनः ह्यस्तनः श्वस्तनः सनातनः सदातनः पुरातनः दोषात
नः सायंतनः चिरंतनः प्राह्णेतनः प्रागेतनः स्वार्थेपि उक्तावक्ष्यमाणाश्च प्रत्ययाः
स्वार्थेपि स्युः देवदत्तकं चौरः वयएव वायसः रक्षएव राक्षसः चत्वारो वर्णाश्चातु।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰ष॰
८३
83

वर्ण्यं समीपंएव सामीप्यं चत्वारो वेदाश्चातुर्वैद्यं प्रज्ञएव प्राज्ञः चातुराश्रम्यं त्रैलोक्यं
अनंतएव आनंत्यं अवसथएव आवसथ्यं इतिहएतिह्यं भेषजमेव भैषज्यं भागरूपना
मभ्यो धेयः भागएव भागधेयः नामधेयं रूपधेयं देवात्तः देवएव देवता मृदस्ति
कः मृदेव मृत्तिका सस्नौ प्रशंसायां मृत्स्नः मृत्स्ना अणीनयोर्युष्मदस्मदोः युष्मा
कास्माकौ एवार्थे त्वकममकौ युवयोर्युष्माकं वायं यौष्माकः यौष्माकीनः आ
वयोरस्माकं वायं आस्माकः आस्माकः आस्माकीनः तवायं तावकः ममायं मामकः ८३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तावकीनः मामकीनः वत्तुल्ये सादृश्येऽर्थे वत्प्रत्ययः चैत्रेण तुल्यं चैत्रवत् ब्राह्म-
णवत् क्षत्रियवत् मथुरायामिव मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्राकारः चैत्रस्येव चैत्रवत्
मैत्रस्यैव गृहं अर्हेपि विधिमर्हति विधिवत् भावे त्वयणः शब्दप्रवृत्तिनिमित्तं भावस्त-
त्र वाच्ये प्रत्ययेभ्यः तान्तं स्त्रियां त्वान्तं क्लीवं ष्यणपि क्लीवमिति शेषः ब्राह्मणत्वं ब्राह्म-
णता ब्राह्मण्यं शुक्लता शुक्लत्वं शौक्ल्यं वैदुष्यं कर्मण्यपि ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्म-
ण्यं ब्राह्मण्यं राज्यं सैन्यं लोहितादिडिम्नवा भावे लोहिम्नि स्वभावो लोहितिमा लो-

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰ह॰ हिमा लौहित्यं लोहितत्वं अणिमा लघिमा भावेऽप्यपि लाघवं गौरवं यौवनं शैशवं।
८४ मौनं हौत्रं औद्गात्रं महतो भावो महिमा ऋर इमनि हलादेर्लघोः ऋकारस्य रेफोम।
84 वतीमनीष्ठेयस्सोश्च पृथोर्भावः प्रथिमा म्रदिमा भ्रशिमा क्रशिमा द्रढिमा लघ्वोः किं
वृस्सिमा हलादेः किं ऋजिमा बहोर्लोपो भू च बहोः बहोः परेषामिमनादेर्निमिवर्ण
स्य लोपो बहोर्भूरादेशश्च बहोर्भावः भूमा स्तेनाद्यन्नलोपश्च स्तेनस्य कर्म भावो वा स्ते
यं समूहेऽपि मयूराणां समूहो मायूरं काकं हैत्रं कैदारिकं गाणिक्यं हास्तिकं गा। ८४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भिं। ग्रामता जनता बंधुता पाश्या वात्या खल्या गव्या वार्द्धिकं धेनुकं रथ्याकौ।
दार्य्यं कादम्बिकं ब्राह्मण्यं वाडव्यं मानव्यं गजता सहायता पर्श्वोड्रुण। पशूनां
समूहः पाश्वः शाक्तुकं खलगोरथेभ्य इनित्रकट्यः खलिनी गोत्रारथकट्या।
हितेचैतेप्रत्ययाः सर्व्वीयहितासर्व्वीया आत्मनीनः विश्वजनीनः मात्तृभोगीनः
श्रुत्यपापरहितोऽसभीयः यूप्यं आमिक्षीयं शाकव्यं गव्यं हविष्यं खल्यं पर्व्वं।
मृनोवस्तउर्वाचदीर्घः मृनोहितंभक्ष्यंमृन्यं ऊधसोनङ् ऊधन्यं प्रजाविभ्यांष्यः
CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि.चं.कू.
८५
85

अजथ्या अविथ्या अस्त्यर्थेमतुर्नाम्नः गावोऽस्यास्मिन्वासंतीतिसंति गोमान् श्रीमान्
विदुष्मान् गोमती अड्कोमत्वर्थेनाम्नो अड्कस्त्वदंतान् अर्शसः वैजयंतः दंडिकः
धनिकः मांतोपधाद्धत्विनो मांतान्मोपधादवर्णान्तादवर्णोपधाच्चवतुर्हिंस्त्वदंता।
न किंवान लक्ष्मीवान धनवान् विद्यावान यशस्वान भास्वान च्छचीदंडी यवादे
र्न यववान भूमिवान् नदिदृशादिभ्यश्चनडित्वान् विद्युत्वान् मापीब्रीही मायिकः ८५
लोमपामपिच्छादिभ्यःशनेलाः लोमशः गिरिशः पामनः दद्रुणः अंगिना लक्ष्मा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्रच्चलक्ष्मणः विषुगित्तुनरपदलोपश्चाकृतसंधेः विषुणं पिच्छिलः तुंदिलः फेनिलः
सिध्मादेर्लः सिध्मलः चुडालः कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुः कुमद्वान् नड्वान् वेतस्वान्
महिषान् झयः महिष्मान् देशः नडशादाद्ड्वलः नड्वलः शाद्वलः शिखायावा
लःशिखावलः नडादीनांमीयेकुक् नडकीयं कुंचायाह्रस्वत्वंच कुंचकीयं शृ
गवृंदाभ्यामारकः शृंगारकः वृंदारकः फलबर्हीभ्यामिनः फलिनः बर्हिणः हृ
दयादालुः हृदयालुः शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने शीतंनसहते शीतालुः उष्णा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लुः तृप्रं दुःखं तन्न सहते तृप्रालुः हिमादेलुः हिमं न सहते हिमेलुः बलादूलः ब-
लं न सहते बलूलः वातात्समूहे च वातं न सहते वा तस्य समूहो वा वातूलः पर्वम-
रुद्भ्यां तः पर्वतः मरुतः ऊर्णाहंशुभंभ्यो युस् ऊर्णायुः अहंयुः शुभंयुः स्वादामिन्नैश्वर्ये
स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामी वातातीसारपिशाचानामिनिः कुक् च वातकी अतीसार-
की पिशाचकी ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ज्यौत्स्ना तामिस्रः तापसः सैकतः शार्करः ।
ऊषसुषिमुष्कमधुखमखकुंजनगपांसुपांडुभ्यो रः ऊषरः सुषिरः कुंजरः खरः । ८६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पाः
मुखरः नगरं पांशुरः पांडुरः मधुरः सुष्करः पुष्करः कच्छ्वा । ह्रस्वश्च कच्छुरः द्यु ।
द्रुभ्यां मः द्युमः द्रुमः केशादिभ्योवः केशवः मणिवः हिरण्यवः अर्णसोलोपश्च अ
र्णवः रजः कृष्यासुतिपरिषदो वलच् रजस्वला कृष्यादीनां वले दीर्घः कृषीवलः
आसुतीवलः परिषद्वलः अन्येभ्योपि भ्रातृवलः दंतावलः शिखावलः पुत्रव
लः तुंदिवलिवटेर्भः तुंदिभः वलिभः वटिभः एतत्किंयत्तदेभ्यः परिमाणेवा ।
तुः यत्तदेतदामावतौ यावान् तावान् एतावान् किमः किवेजोवेस्थयः किया

चं.सि.प्र.
८७
८७

न इदमई शवत्तोर्वस्मयः इयान् अश्वादेर्लः अश्वालः ऊवत्येदंतादुरः दंतुरः अस्माया

मेधास्रग्भ्योविनि तपस्वी ओजस्वी वर्चस्वी मायावी मेधावी स्रग्वी आमयस्यदीर्घ

श्च आमयावी वाचोग्मिन् वाग्मी अल्लोटोकृत्मिन भाषिणि वाचालः वाचाटः ईष

दपरिसमाप्तौकल्पदेश्यदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वकल्पः पटुदेश्यः ज्ञ

विद्वद्देशीयः वहुर्वा उक्तार्थेसचप्रागेवई षदूनः पटुः वहुपटुः प्रकारेजातीयः ।

टुप्रकारः पटुजातीयः कुटीशमीशुंडीभ्योरो ह्रस्वत्वे कुटीरः शमीरः शुंडीरः कु। ८८

पच्यमानात्स्त्राणा: मारद्यामाना है
तैस्स्ह इषदूने र्व्वे
इषदूनं पचति इति
पचति कल्पकिक्का
प्रधानत्मारव्यातं
निति किपवामकं तत्र किएकवचनं क्लीवत्वं च ॥ ३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वाडुपः ह्रस्वा कुतूः कुतुपः कासूगोणीभ्यां ष्टरः कासूतरी गोणीतरी [illegible] वत्सोक्षाश्व
र्षभेभ्यस्तनुत्वे तनुर्वत्सः वत्सतरः उक्षतरः अश्वतरी ऋषभतरः देवतान्तात्ताद
र्थ्ये यः अग्निदेवतायै इदं अग्निदेवत्यं पादार्घाभ्यां च पादार्थमुदकं पाद्यं अर्घ्यं न
वस्य नू आदेशः त्न तन ख ईनाः प्रत्ययाः नूत्नं नूतनं नवीनं पुराणे प्रान्तनश्च प्रत्नं प्रणं
प्रतनं प्रीणं अतिथेर्ण्यः अतिथये इदं आतिथ्यं प्रशंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाक
रणः वैयाकरणरूपः कुत्सायां पाशः कुत्सितो भिषक् भिषक्पाशः भूतपूर्वे चर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि.चं.प्र.
८८
88

रङ् पूर्वेह्यः ह्यस्तनः आढ्यचरी प्राचुर्यविकारप्राधान्यादिषु मयट् अन्नं प्रचुरं यत्रान्न
मयो यज्ञः मृन्मयो घटः स्त्रीमयो जाल्मः अमृतं स्वरूपमस्यामृतमयश्चंद्रः आम्रस्य वि
कारोऽवयवो वा आम्रमयं शरमयं गोंवुरीषे गोमयं नसंधिघोर्यद्वृञ्च संधिजयोर्यका
रवकारयोः संबंधिनस्त्व वृद्धिरस्यात् आदो वर्णाविश्लेषे कृत्वौयङागमः यस्सिटतस्मा किं.व.४
टपश्चाद्वृद्धिः व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः स्वर्वेवेदसौवेस्वः स्वधात्वादे
देर्दुकिण स्वधानामपत्यं सौधातकिः वैयास्तकिः द्वारादीनां च द्वारे नियुक्तो दौवा। ८८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रुकिः व्यक्तसस्येदं वैयक्तं संस्वरस्येदं सौवरं सौवं सौवग्रामिकः नैयग्रोधं सौवाड
मृडवं शौवस्तिकं इतोजानार्थे लज्जाजागस्य लज्जितः फलितः तारकितः नरनमे
यस्तिष्ठाः प्रकर्षे अतिशयेन शुक्लः शुक्लतरः शुक्लतमः ईयसुनिष्ठौ डितो लघीयान्
लघिष्ठः गुर्वादेरिष्ठेमनीयस्सु गरादिष्वलोपश्च गुरोर्भावो गरिमा अतिशयेन गुरुः
ऽरिष्ठः गरीयान् प्रियस्य भावः प्रेमा प्रेष्ठः प्रेयान् स्थविष्ठः स्थवीयान् श्रेष्ठः श्रेयान्
दीर्घः द्राघीयान् द्राघिष्ठः स्थिरः स्थेयान् स्थेष्ठः स्फिरः स्फेष्ठः स्फेयान् गुरुः वा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्रं॰सि॰प्र॰
८८
८१

ष्ठः वरीयान् बहुलः बंहिष्ठः बंहीयान् वृद्धः वर्षिष्ठः वर्षीयान् तृप्रः त्रपिष्ठः त्रपीयान् ।
वृंदारकः वृंदिष्ठः वृंदीयान् ह्रस्वः दविष्ठः दवीयान् युवा यविष्ठः यवीयान् युवाल्प
योः कन्वा कनिष्ठः कनीयान् अल्पिष्ठः अल्पीयान् ह्रसिष्ठः अतिशयेन ह्रस्वः ह्रसी
यान् क्षिप्रः क्षेपिष्ठः क्षेपीयान् क्षुद्रः क्षोदिष्ठः क्षोदीयान् अंतिकः नेदिष्ठः नेदीया
न् बाढः साधिष्ठः साधीयान् ईलोपो ज्य शब्दादीयसः ज्याशब्दात्परस्य ईयस ई का
रस्य लोपः अतिशयेन वृद्धः प्रशस्तो वा ज्यायान् ज्येष्ठः बहोरिष्ठयिः बहोरुत्तरस्येष्ठ ८९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यैकारस्य यिरादेशः वहोर्भूः भूयिष्ठः भूयान् किमेत्तिङ्घा दाम्वानाच्चतरतमयोरम
द्रव्यप्रकर्षे किंतस्तरां किंतमां उच्चैस्तरां गायति नतरां पठतितरां पचतितरां पठतितमां
द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चैस्तरस्तरुः प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः द्वयस वहोः द्वयसस्य द्वयसेन षष्ठीमि
त्याशयेनाद्दमात्रटः जानुदघ्नं शिरोद्वयसं ऊरुमात्रं पुरुषहस्तिभ्यामण्च पौ
रुषं हास्तिकं वत्वंतान्नस्वार्थे द्वयसट्मात्रचटो तावद्वयसं तावन्मात्रं द्वयोर्वह्व
नां चैकस्य निर्द्धारणे किमादिभ्यो डतरडतमौ भवतोः कापटवकतरः भवतानांत्विकः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं॰सि॰पू॰
९०
90

कतमः भवतोर्यन्नरस्नाविकः ततरउन्नज्ञान्तसंख्येयविशेषाऽवधारणे द्वेस्तीयः ।
द्वयोः पूरणो द्वितीयः त्रेस्तृच तृतीयः षट्कतिकतिपयचतुर्भ्यस्थट् षष्ठः कतिथः
कतिपयथः चतुर्थः चतुरोयेयोचस्यलोपः तुर्यः तुरीयः पंचादेर्मट् पंचमः सप्त
मः एकादशादेर्डट् दशान्तशब्दपरे एकशब्दस्यात्त्व एकादशः द्व्यष्टनोरात्वं संख्या
यामुत्तरपदे द्वादशः अष्टादशः त्रेस्त्रयस् त्रयोदशः विंशत्यादेर्वा तमट् विंशते
स्तिलोपो डिति विंशः विंशतितमः त्रिंशः त्रिंशत्तमः शतादेर्नित्यं शततमः संख्या ९०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

याः प्रकारे धा द्विधा त्रिधा चतुर्धा द्वित्रिभ्यामेधाधमुञौ वा द्वेधा त्रेधा द्वैधं त्रैधं ए
कात् ध्यमुञ्च एकध्यं एकधा एकादाकिनिच्चासहाये एकाकी क्रियाभ्यावृत्तौ कृ
त्वस् पंचवारमिति पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रिचतुर्भ्यः सुः द्विः त्रिः चतुः एकस्य स
कृदादेशश्च एकवारं सकृत् बह्वल्पार्थात्कारकात् शस् बहुशः अल्पशः संख्या
परिमाणाभ्यां वीप्सायां द्वौ द्वौ इति द्विशो ददाति प्रस्थशः माषशः तयडवयवे सं
ख्यायाः द्वाववयवौ यस्य द्वितयं त्रितयं चतुष्टयी स्त्री पुंभ्यां नञ्स्नञौ स्त्रियांभ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वं.सि.प्र.
८१
91

वःस्त्रैणः पुंसिभवः पौंस्नः शेषा निपात्याः कत्यादयः कासंख्यायेषां कति ॥ ॥ इति
तद्धितप्रक्रिया ॥ ॥ वीप्सायां पदं द्विः वृक्षं वृक्षं सिंचति ग्रामो ग्रामो रमणीयः परे
र्वर्जने वा द्वित्वं परि परि वंगेभ्यो वृष्टो देवः परि वंगेभ्यो वृष्टो देवः वंगान्परिहृत्ये
त्यर्थः उपर्यध्यधसः सामीप्ये द्विः उपर्युपरि ग्रामं ग्रामस्योपरिष्टात्समीपदेशे
इत्यर्थः अध्यधि सुखं सुखस्योपरिष्टात्समीपकाले दुःखमित्यर्थः अधोधो लो ८१
कस्याधस्तात्समीपदेश इत्यर्थः वाक्यादेः संबोधस्यासूयायां संमतिकोपकुत्सन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भर्त्सनेषु असूयायां उदाहरणं सुंदर सुंदर वृथा ते सौदर्य्यं संमन्तो देवदेव वंद्यो

सि कोपेडुर्विनीति इदानीं त्वामस्मि कुत्संने यानस्कुधानुष्करस्थानेषष्ठुः भर्त्सने ।

चौर चौर घातयिष्यामि त्वां द्विरुक्तपकशब्दो वहुव्रीहिवत् तेन विभक्तिलोपश्च

वहुव्रीहौ एकैकमक्षरं एकैकया आहुत्या इह पूर्वभागे वहुव्रीहिवाद्वग्रहे विशेषः प

दविभागोऽवग्रहः एकैकस्यैकयाहुत्यादि विशेषः एकैकस्मै देहि पीडायां द्यो।

त्यायां द्विरुक्तो वहुव्रीहिवच्च पटुपटु पटीपटु सहशः इयन्तपटुरिति यावत् गुणोप

पटुः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चं.सि.म.
९२
92

सर्जनद्रव्यवाचिनःकेवलगुणवाचिनश्चेहग्रहणंते शुक्ला शुक्लौ नूपं शुक्ला शुक्लाः ।

पटः खनक्रमिद्योन्येद्वे मूले मूले स्थूलोवृक्षः संभ्रमेणप्रवृत्तौयथेष्टमनेक

धाप्रयोगः सर्प सर्पः बुध्यस्व बुध्यस्व क्रियासमभिहारे द्विः लुनीहि लुनीहि ।

त्येवायंलुनाति कर्मव्यतिहारे सर्वादेर्वाद्वित्वंसमासवच्चबहुलंबहुलग्रहणा

दन्यपरयोर्नसमासवत् इतरशब्दस्य तु नित्यंसमासवत् असमासवद्भा ।

वे पूर्वपदस्थायाविभक्तेः सिरादेशोवाच्यः अन्योन्यं विप्रानमंति अन्योन्यौ अ ९२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न्योन्यान अन्योन्येनकृतं अन्योन्यस्मैदत्तमिति अन्योन्येषां पुरस्कारेणमधीत इतिमाघः
एवंपरस्परंवा चरस्मात्यादित्वान्तः इतरेतरं इतरेतरेणइत्यादि स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरप
दस्याया विभक्तेरामभावोवा अन्योन्यंपरस्परांपरपरस्परम् इतरेतराम्भितरेतरंवा इमे
ब्राह्मणेपोत्कुलेवा भोजयन्तः दलद्वयेप्राप्यभावः क्लीवानुविरहः सप्तमीः समासेसेरल
कुचेतिसिद्धंवाकुलकात्रयं स्यात्कृते प्रियसखत्वयोर्वार्द्धेत्वं प्रियंप्रियेणददाति प्रियेण
वासखंसखेनददातिसखेनवा अतिप्रियमपिवस्तुनायासेन ददातीत्यर्थः यथास्वया।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्रे॰सि॰पू॰
९३
93

याशब्दस्य द्वित्वं क्लीवत्वं च भवति यथा स्वमिति वीप्सायामव्ययीभावः योयमात्मा।
यच्चात्ममीयं नयथा स्वं यथायथं ज्ञातं यथास्वभावमित्यर्थः यथात्मीयमिति वा
द्वंद्वं रहस्य मर्यादा वचन व्युत्क्रमण यज्ञ यात्र प्रयोगाभिव्यक्तिषु द्विशब्दो द्विर्वच स
नं पूर्वपदस्याम्भावो ऽत्वं च उत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते तत्र रहस्यं द्वंद्वशब्दस्य।
वाच्यं इतरे विषयभूताः द्वंद्वं मंत्रयंते रहस्यमित्यर्थः मर्यादास्थित्यनतिक्रमः आ ९३
चतुरं हीमे पशवो द्वंद्वं मिथुनायंते माता पुत्रेणा मिथुनं गच्छति पौत्रेण प्रपौत्रेण।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पीतिमर्यादार्थः व्युत्क्रमणं पृथगवस्थानं द्वंद्वं द्वंद्वंव्युत्क्रांताः द्विवर्गसंबंधेन पृथगो
वस्थिताः द्वंद्वंयज्ञपात्राणिप्रयुनक्ति॥ द्वंद्वंसंकर्षणवासुदेवौ अभिव्यक्तौसाह
चर्येणेत्यर्थः चार्थेद्वंद्वइतिपाठनासुंस्थमपि इतिद्विरुक्तप्रक्रियाशेषानिपात्या
कत्यादयः कासंख्यायेषांतेकतियतितति दाविके शंशापं दात्पवाहं दाद्येसत्वं
ख्यायसंतद्धितास्त्रिविधाज्ञेयाः केचित्सामान्यवृत्तयः केचित्अव्ययसंज्ञाश्च
केचिद्भाववाचिनः इतिश्रीरामाश्रमविरचितायांसिद्धांतचंद्रिकायांतद्धितप्रक्रि ९४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative